

DE BEOORDELING VAN HET MOREEL ELEMENT VAN MISDRIJVEN BIJ RECHTSPERSONEN

EEN VERGELIJKING TUSSEN BELGIË EN NEDERLAND

Door Sigrid Ververken

Onder wetenschappelijke begeleiding van Prof. Dr. K. Geens en Dhr. F. Parrein

INLEIDING

De strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen en derhalve de beoordeling van het moreel element in hoofde van de rechtspersoon is in België een vrij recent fenomeen, de wetgever voerde het pas in 1999 in. Na tien jaar lijkt het ons evenwel boeiend de rechtspraak erover te vergelijken met de theorie die men voorstond bij de invoering en de eerste interpretaties van het wetsvoorstel. De theoretici vreesden immers een objectieve aansprakelijkheid door afleiding van het moreel element van een rechtspersoon uit het opzet of de onachtzaamheid van de natuurlijke personen binnen de rechtspersoon. Vandaar dat men een antropomorfistische benadering aanhing, waarbinnen de geestesgesteldheid van de rechtspersoon beoordeeld moest worden als ware het een natuurlijke persoon. Rechters moesten een uitdrukkelijke beslissing genomen binnen de rechtspersoon of een nalatigheid op het niveau van de rechtspersoon aantreffen vooraleer over te gaan tot de vaststelling van het moreel element van de rechtspersoon. In deze bijdrage zullen we onderzoeken of de praktijk overeenstemt met de doctrine en indien dat niet het geval is, of de discrepantie problematisch is. Als zou blijken dat de theorie een onrechtvaardigheidsgevoel creëert binnen de samenleving, zullen we bovendien bestuderen welke mogelijkheden er zijn om de ontevredenheid weg te nemen.

Daar Nederland op dat vlak een langere geschiedenis kent, zullen we tevens nagaan of een vergelijking tussen het Belgische recht en het recht van onze noorderburen, oplossingen kan verschaffen voor eventuele problemen die opduiken bij de beoordeling van het moreel element in België. De rechtspraak

is in Nederland immers reeds meer en eensluidender ontwikkeld en de theorie heeft zich al kunnen aanpassen aan de praktijk. Wat we in deze paper dus zullen doen, is het vergelijken van de Belgische theorie geconfronteerd met de praktijk, met de Nederlandse praxis en doctrine.

1. STRAFRECHT ALS SCHULDSTRAFRECHT

Zowel het Nederlands als het Belgisch strafrecht is schuldstrafrecht. Dat wil zeggen dat strafbaarheid schuld veronderstelt: “nullo crimine sine culpa”, het misdrijf moet de dader juridisch worden verweten. In het strafrecht is objectieve aansprakelijkheid immers taboe, een louter materiële gedraging waardoor de strafwet wordt overtreden, maar waarbij de dader geen schuld treft, kan niet tot bestraffing leiden.¹ Die theorie vloeit in Nederland voort uit het melk- en waterarrest van de Hoge Raad van 14 februari 1916.² In België daarentegen vormt art. 71 Sw. traditioneel de basis daarvoor: “*Er is geen misdrijf, wanneer de beschuldigde of de beklagde op het ogenblik van het feit in staat van krankzinnigheid was of wanneer hij gedwongen werd door een macht die hij niet heeft kunnen weerstaan.*” Volgens de dominante leer in het Belgisch strafrecht veronderstelt elk misdrijf dus steeds twee constitutieve bestanddelen, namelijk het materieel en het moreel element.³ Het louter uitvoeren van het materiële bestanddeel alleen is onvoldoende om het bestaan van enig misdrijf op te leveren. Dat blijkt duidelijk uit het verslag van J. Haus: “*Les commentateurs du code pénal enseignent généralement que la contravention consiste dans le fait matériel d’infreindre les prescriptions d’une loi ou d’un règlement de police. ‘La loi de police, disent MM. Chauveau et Hélie, ne recherche et ne voit que l’acte lui-même, elle le punit dès qu’elle le constate, elle ne s’inquiète ni des causes, ni de la volonté qui l’a dirigé. La contravention est toute matérielle’. Cette doctrine est erronée. Toute infraction se compose de deux éléments: d’un fait contraire aux prescriptions de la loi, et de la culpabilité de l’agent. Un fait purement matériel, un acte qui ne peut être imputé ni au dol ni à la faute de l’auteur ne constitue ni crime, ni délit, ni contravention. Ce principe est formellement reconnu par les art. 82 et 83 (70 et 71) du premier livre. Il est vrai qu’en matière de contraventions, si la loi n’exige pas expressément une infraction volontaire, la faute est assimilée au dol, en ce sens que le fait est puni, alors même qu’il est le résultat d’une simple négligence, d’un défaut de prévoyance ou de précaution. Mais toujours*

¹ C. VAN DEN WYNGAERT, *Strafrecht, Strafprocesrecht & Internationaal Strafrecht*, Antwerpen, Maklu, 2007, 254.

² HR 14 februari 1916, *NJ* 1916, 678-679.

³ P. ARNOU, “Het moreel bestanddeel van het misdrijf: oude en nieuwe wegen door het moeras”, *AJT* 1999-2000, 25; M. FAURE en J. VANHEULE, *Milieustrafrecht*, Brussel, Kluwer, 2006, 249; J. HAUS, *Principes généraux du droit pénal belge*, Gent, Hoste, 1869, 196. De Leuvense school erkent vier constitutieve elementen van het misdrijf, waarbinnen het moreel element opgesplitst wordt over twee ervan, maar die leer is nog steeds niet algemeen aanvaard. Zie daarvoor F. VERBRUGGEN en R. VERSTRAETEN, *Strafrecht & Strafprocesrecht voor bachelors*, Antwerpen, Maklu, 2007, 32 e.v.

faut-il que l'agent soit coupable de faute, pour être passible d'une peine. L'infraction purement matérielle, la contravention qui n'est pas imputable à l'auteur, ne donne lieu ni à une peine, ni à une obligation civile".⁴ Sinds zijn arrest van 1987⁵ oordeelt het Hof van Cassatie op constante wijze in die zin.⁶ Die leer werd door de wet van 1999 die de strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen invoerde,⁷ doorgetrokken.⁸

2. SCHULD OF MOREEL ELEMENT

Het tweede constitutieve bestanddeel van een misdrijf, het moreel element, wordt ook opgesplitst in twee onderdelen, schuld als verwijtbaarheid enerzijds en de wettelijk vereiste schuldvorm anderzijds.⁹ Van den Wyngaert begrijpt schuld als verwijtbaarheid als volgt: "*Een strafbare gedraging die is gepleegd met de in de delictomschrijving vermelde schuldvorm (opzet, onachtzaamheid) leidt immers slechts tot strafrechtelijke verantwoordelijkheid voor zover de schuld van de dader niet is opgeheven door omstandigheden die zijn schuld uitsluiten.*"¹⁰ Een andere beschrijving bestaat erin "*dat iemand (in rechte) kwalijk wordt genomen dat hij een delictstypische gedraging – waarvan hij wist of moest weten dat hij wederrechtelijk was – niet heeft vermeden, hoewel hij deze had kunnen en moeten vermijden.*"¹¹ Onder schuld als verwijtbaarheid worden opnieuw twee aspecten begrepen, namelijk toerekenbaarheid en toerekeningsvatbaarheid of schuldbekwaamheid. Niet-toerekenbaarheid vindt plaats wanneer incidentele omstandigheden, namelijk dwaling of dwang, het schuldverwijt onmogelijk maken. Dwaling betekent dat de dader niet wist dat hij een misdrijf pleegde, dwang of overmacht dat hij niet anders kon dan de strafbare gedraging stellen. Onder "schuldbekwaamheid" wordt verstaan de interne eigenschappen van een persoon opdat hij strafrechtelijke schuld zou kunnen hebben. Het betreft meer bepaald enerzijds de verstandelijke vermogens om de draagwijdte en het eventuele strafbaar

⁴ J. NYPELS, *Législation criminelle de la Belgique*, III, Brussel, Bruylant, 1868, p. 771.

⁵ Cass. 12 mei 1987, *RW* 1987-88, 538.

⁶ Zie ondermeer Cass. 13 december 1994, *RW*, 1995-96, 533, noot B. SPRIET; Cass., 19 november 1997, *JLMB*, 1999, 48, noot C. PEVEE en C. SEVRAIN.

⁷ Wet 4 mei 1999 tot invoering van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen, *BS* 22 juni 1999.

⁸ MvT, *Parl.Doc.* Senaat 1998-1999, nr. 1-1217/1.

⁹ P. ARNOU, "Het moreel bestanddeel van het misdrijf: oude en nieuwe wegen door het moeras", *AJT* 1999-2000, 25; M. FAURE en J. VANHEULE, *Milieustrafrecht*, Brussel, Kluwer, 2006, 249; J. HAUS, *Principes généraux du droit pénal belge*, Gent, Hoste, 1869, 196.

¹⁰ C. VAN DEN WYNGAERT, *Strafrecht, Strafprocesrecht & Internationaal Strafrecht*, Antwerpen, Maklu, 2007, 254.

¹¹ F. VERBRUGGEN en R. VERSTRAETEN, *Strafrecht & Strafprocesrecht voor bachelors*, Antwerpen, Maklu, 2007, 69. Onder een delictstypische gedraging begrijpen die rechtsgeleerden een gedraging die zowel aan het materiële element van het misdrijf voldoet, als de wettelijk vereiste schuldvorm. Wederrechtelijkheid bestaat dan in het gebrek aan rechtvaardigingsgronden, zoals bijvoorbeeld noodweer.

karakter van zijn daden te kunnen beseffen en anderzijds de nodige wilsvrijheid om zelf zijn gedrag te kunnen bepalen.

Het tweede onderdeel van het moreel element, de wettelijke schuldvormen, bestaat dan weer uit opzet en onachtzaamheid, culpa of schuld *sensu stricto*. Opzet aan de ene kant is het wetens en willens overtreden van de strafwet, het wetens en willens doen wat strafrechtelijk verboden is of nalaten wat strafrechtelijk geboden is. Wetens impliceert dat de dader zich ervan bewust is dat zijn handeling een inbreuk uitmaakt op een strafwet. Het vermoeden dat iedereen de wet kent, is daarbij een belangrijke factor. Willens betekent dat de dader zijn handeling gewild heeft, dat hij de bedoeling had die daad te stellen, maar niet *omdat* het strafbaar is. Onachtzaamheid of culpa aan de andere kant betekent dat de dader niet gewild, maar uit gebrek aan voorzorg en voorzichtigheid een strafwet overtreedt, hoewel hij dat had kunnen en moeten vermijden. Het gebrek aan voorzichtigheid enerzijds bestaat erin dat de dader van een handeling zich niet realiseerde wat de gevolgen van zijn handelen konden zijn, hoewel hij ze kon en moest voorzien om ze te vermijden. De afwezigheid van voorzorg anderzijds betekent dat de dader er niet voor gezorgd heeft dat de nadelige gevolgen van zijn handeling niet optreden, hoewel hij die kon en moest vermijden.

Het feit dat schuld als verwijtbaarheid gescheiden is van de wettelijke schuldvormen, is goed. De dader van een opzettelijk gepleegd misdrijf is immers niet automatisch te verwijten, want die kan zich in voorkomend geval beroepen op een schulduitsluitingsgrond.¹² Bovendien moeten zowel de subjectieve delictstypiciteit als de schuld in de zin van verwijtbaarheid in acht genomen worden bij de toerekening van het moreel element, hoewel Van den Wyngaert alleen de wettelijke schuldvormen als “moreel element” beschouwt.¹³ In wat volgt, zullen we echter die schuld als verwijtbaarheid impliciet behandelen bij de verschillende schuldvormen, daar het voldoen aan de vereiste schuldvorm, een feitelijk vermoeden van schuld impliceert.¹⁴

In Nederland maakt men dezelfde opdeling. In de Memorie van Toelichting van 1886 bij de algemene strafuitsluitingsgronden werd het volgende gezegd: “*Geene strafrechtelijke verantwoordelijkheid zonder toerekenbaarheid van het feit aan den dader, en geene zoodanige toerekenbaarheid waar hetzij de vrijheid van handelen, de keus tusschen het doen of laten van hetgeen de wet*

¹² D. DE JONG en G. KNIGGE, *Het materiële strafrecht*, Deventer, Kluwer, 2003, 43.

¹³ R. DE WAARD, “Schuld en wederrechtelijkheid als elementen van het delict” in T. VAN VEEN, *Liber Amicorum*, Arnhem, Gouda Quint B.V., 1985, (381) 384; W. VELLINGA, *Schuld in spiegelbeeld – afwezigheid van alle schuld*, Arnhem, Gouda Quint B.V., 1982, 41.

¹⁴ Cass. 24 juni 1957, *Arr. Cass.* 1957, 900; Cass. 8 april 2008; Gent 17 oktober 2002, www.projucit.be; Corr. Gent 3 mei 2004, *TMR* 2004, 725; Corr. Gent 3 januari 2005, *TMR* 2005, 301; Corr. Gent 5 april 2005, *TMR* 2005, 308; Arbrb. Oudenaarde 31 augustus 2001, *JTT* 2002, 507; P. ARNOU, “Het moreel bestaandeel van het misdrijf: oude en nieuwe wegen door het moeras”, *AJT* 1999-2000, 30-31; S. VAN DYCK en V. FRANSSEN, “Tien jaar strafrechtelijke verantwoordelijkheid voor rechtspersonen. (Deel 1)”, *TRV* 2008, (599) nr. 62.

*verbiedt of gebiedt is uitgesloten, hetzij de dader in zoodanigen toestand verkeert, dat hij het ongeoorloofde zijner handeling niet kan beseffen en hare gevolgen niet kan berekenen.*¹⁵ Ook in Nederland is er een feitelijk vermoeden van schuld wanneer aan de schuldvorm voldaan is: *“dat onder strafbaar feit wordt verstaan een naar de wettelijke omschrijving strafbaar feit. Is dit aanwezig, dan worden toerekenbaarheid en onrechtmatigheid verondersteld, doch blijkt van afwezigheid van één van beide, dan verliest het feit zijn strafbaar karakter (...) ten aanzien van dengene, die zonder schuld of onrechtmatigheid handelde.”*¹⁶ Bovendien wordt aan de schuldvormen dezelfde invulling gegeven als in België. In opzet zit een volitief en een intellectueel element, het komt aan op zowel willen als weten.¹⁷ Onachtzaamheid bestaat in *“gebrek aan het noodige nadenken, aan de noodige kennis of aan het noodige beleid”*,¹⁸ in het niet voorzien noch beseffen van wat hij had moeten beseffen en had moeten voorzien.¹⁹

3. TOEREKENING VAN HET MOREEL ELEMENT

3.1. KORTE HISTORIEK

3.1.1. Nederland

Behalve in het fiscaal strafrecht, was het standpunt van de Nederlandse strafwetgever van 1881 duidelijk: rechtspersonen konden geen misdaden begaan, *“universitas delinquere non potest”*. Dat was echter onhoudbaar. Normen zijn immers dikwijls functioneel bepaald, ze richten zich tot bepaalde adressaten en sluiten andere uit, ze veronderstellen een bepaalde kwaliteit waarvan ook rechtspersonen drager kunnen zijn. Wanneer er dan geen natuurlijke personen die hoedanigheid hadden, wanneer er geen natuurlijke personen waren tot wie de norm gericht was, kon niemand gestraft worden.²⁰ Om die hiaten op te vullen, werd het daderschap en de strafrechtelijke verantwoordelijkheid opgesplitst. Wanneer een rechtspersoon een misdrijf pleegde, werd de strafvervolgning ingesteld en de straf uitgesproken tegen een

¹⁵ H. SMIDT, *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht*, I, Haarlem, Tjeenk Willink, 1891-1901, 364.

¹⁶ Memorie van Antwoord bij het Wetboek van Strafvordering van 1926, aangehaald bij A. BLOK en L. BESIER, *Het Nederlandsche strafproces*, II, Haarlem, Tjeenk Willink, 1925, 181.

¹⁷ J. DE HULLU, *Materieel Strafrecht, Over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, Deventer, Kluwer, 2006, 207; D. DE JONG en G. KNIGGE, *Het materiële strafrecht*, Deventer, Kluwer, 2003, 97.

¹⁸ H. SMIDT, *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht*, I, Haarlem, Tjeenk Willink, 1891-1901, 84.

¹⁹ . DE HULLU, *Materieel Strafrecht, Over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, Deventer, Kluwer, 2006, 245; D. DE JONG en G. KNIGGE, *Het materiële strafrecht*, Deventer, Kluwer, 2003, 124.

²⁰ HR 10 november 1902, aangehaald door A. MULDER en D. DOORENBOS, *Schets van het economisch strafrecht*, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 2008, 44.

natuurlijke persoon aangeduid door een specifieke wet.²¹ In sommige gevallen werd al voor 1881 de rechtspersoon zelf strafrechtelijk verantwoordelijk gesteld.

Het Nederlandse recht was van oudsher veel soepeler dan het Belgische recht. Bovendien werd de algemene strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersoon veel vroeger ingevoerd. Art. 15 van de Wet op de economische delicten van 1950²² bepaalde: “1. *Indien een economisch delict wordt begaan door of vanwege een rechtspersoon, een vennootschap, enige andere vereniging van personen of een doelvermogen, wordt de strafvervolgning ingesteld en worden de straffen en maatregelen uitgesproken hetzij tegen die rechtspersoon, die vennootschap, die vereniging of dat doelvermogen, hetzij tegen hen, die tot het feit opdracht hebben gegeven of die feitelijk leiding hebben gehad bij het verboden handelen of nalaten, hetzij tegen beiden.* 2. *Een economisch delict wordt o.m. begaan door of vanwege een rechtspersoon een vennootschap, een vereniging van personen of een doelvermogen, indien het begaan wordt door personen die hetzij uit hoofde van een dienstbetrekking hetzij uit anderen hoofde handelen in de sfeer van de rechtspersoon, de vennootschap, de vereniging of het doelvermogen, ongeacht of deze personen ieder afzonderlijk het economisch delict hebben begaan dan wel bij hen gezamenlijk de elementen van dat delict aanwezig zijn.*” Die wet die, zoals de titel doet vermoeden, alleen op economische misdrijven betrekking had, lag aan de basis van de algemene strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen, ingevoerd door de wet van 23 juni 1976 als art. 51 in het Nederlandse strafwetboek,²³ die alle andere specifieke strafrechtelijke aansprakelijkheidsgronden ophief. Net zoals in België het geval is,²⁴ werd het aan de rechtspraak overgelaten om de voorwaarden voor toerekening in te vullen.²⁵ Daarvoor zijn de criteria voor functioneel daderschap uitgewerkt in het IJzerdraadarrest van de Hoge Raad nog steeds nuttig.²⁶

3.1.2. België

Ook in België was het oorspronkelijk constante cassatierechtspraak dat rechtspersonen geen misdrijven konden begaan. Dat werd verwoord in het adagium: “Societas delinquere non potest”.²⁷ Het Hof van Cassatie gedroeg zich echter naar het spreekwoord “il n’y a que les sots qui ne changent jamais d’opinion” en wijzigde zijn rechtspraak. In 1946 aanvaardde het Hof dat, net zoals in Nederland, rechtspersonen misdrijven konden begaan, maar niet dat ze daarvoor konden gestraft worden: “Societas delinquere potest, sed puniri non

²¹ F. DERUYCK, *De rechtspersoon in het strafrecht*, Gent, Mys & Breesch, 1996, 144.

²² Wet van 22 juni 1950, houdende vaststelling van regelen voor de opsporing, de vervolging en de berechting van economische delicten.

²³ Wet van 3 maart 1881 houdende het Strafwetboek, hierna: Sr.

²⁴ Cf. *Infra*.

²⁵ Kamerstukken II 1975/76, nr. 5, p. 2.

²⁶ HR 23 februari 1954, *NJ* 1954, 753-759.

²⁷ Cass. 30 maart 1911, *Pas.* 1911, I, 193 ; Cass. 19 juni 1933, *Pas.* 1933, I, 270.

potest”.²⁸ Rechtspersonen waren immers schuldonbekwaam, zodat misdrijven hen niet moreel konden worden toegerekend, de schuld als verwijtbaarheid²⁹ ontbrak immers. Rechters moesten altijd een natuurlijke persoon zoeken om te straffen. Pas vanaf 1999 kunnen rechtspersonen gestraft worden, dankzij een optreden van de wetgever. Sindsdien kan men bepaalde rechtspersonen straffen. De voorwaarden voor materiële toerekening werden wettelijk geregeld, maar het parlement liet na die voor de morele toerekening in art. 5 Sw op te nemen.³⁰ Een vrij zwakke indicatie is terug te vinden in de voorbereidende werken: *“Aangetoond zal moeten worden hetzij dat het misdrijf voortkomt uit een opzettelijke beslissing genomen binnen de rechtspersoon, hetzij dat er een nalatigheid is op het niveau van de rechtspersoon die in causaal verband staat met het misdrijf.”*³¹

Uit die korte schets van de geschiedenis van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen in beide landen, komt te voorschijn dat Nederland een langere traditie heeft in de bestraffing van rechtspersonen. Er is dan ook veel kans dat België iets kan leren van de Nederlanders, wat we in deze bijdrage zullen onderzoeken.

3.2. TOEREKENING VAN HET MOREEL ELEMENT AAN DE RECHTSPERSOON

3.2.1. Algemeen

Zowel in Nederland als in België is er geen sprake van afgeleide verantwoordelijkheid, dat wil zeggen dat niet aanvaard wordt dat een rechtspersoon gestraft wordt louter en alleen wegens een misdrijf gepleegd door een natuurlijke persoon. Wil men een veroordeling van een rechtspersoon verkrijgen, moet een eigen fout van de rechtspersoon aangetoond worden. De Hoge Raad oordeelde in dat verband het volgende: *“(…) dat opzet ten aanzien van enig delict of delictsbestanddeel door het Nederlandse strafrecht nergens wordt toegerekend aan een natuurlijke persoon, indien die geestesgesteldheid bij hem of haar niet persoonlijk aanwezig is geweest.”*³² Aangezien echter een rechtspersoon een fictie is, is een fout van de rechtspersoon eveneens fictief. Een fout van een rechtspersoon zal dus, hoewel, zoals hierboven vermeld, objectieve strafrechtelijke aansprakelijkheid uit den boze is, altijd door een natuurlijke persoon begaan zijn. Dat vormt evenwel geen probleem, zoals terecht werd opgemerkt in de Memorie van Toelichting bij de Nederlandse wet van 1976.³³ Voorwaarde is wel dat er duidelijke criteria zijn opdat een misdrijf

²⁸ Cass. 8 april 1946, *Arr. Cass.* 1946, 137.

²⁹ Cf. supra.

³⁰ MvT, *Parl.Doc.* Senaat 1998-1999, nr. 1-1217/1.

³¹ Verslag namens de commissie over het wetsvoorstel tot invoering van de strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen, *Parl.Doc.* Senaat, 1998-99, nr. 1217/6.

³² HR 23 februari 1954, *NJ* 1954, 753-759.

³³ *Kamerstukken II* 1975/6, 13655, nr. 3, p. 8.

gepleegd door een natuurlijke persoon, toegerekend kan worden aan de rechtspersoon. Uit de korte historiek³⁴ blijkt dat zowel de Nederlandse als de Belgische wetgevers nagelaten hebben de criteria voor toerekening van het moreel element uitdrukkelijk te regelen. De rechtspraak is in beide landen dus de belangrijkste bron.

De Hoge Raad van Nederland heeft in een arrest van 21 oktober 2003³⁵ de eerdere jurisprudentie over het daderschap van een rechtspersoon samengevat en aangevuld. Daarbij heeft de Raad enkele belangrijke zaken opgemerkt. Ten eerste zei het dat *“een rechtspersoon (in de zin van art. 51 Sr.) kan worden aangemerkt als dader van een strafbaar feit indien de desbetreffende gedraging redelijkerwijs aan hem kan worden toegerekend.”* De belangrijkste overweging van het arrest is de volgende: *“Vervolgens rijst de vaag wanneer een (verboden) gedraging in redelijkheid aan een rechtspersoon kan worden toegerekend. Het antwoord op die vraag is afhankelijk van de concrete omstandigheden van het geval, waartoe mede behoort de aard van de (verboden) gedraging. Een algemene regel laat zich dus bezwaarlijk formuleren. Een belangrijk oriëntatiepunt bij de toerekening is nochtans of de gedraging heeft plaatsgevonden dan wel is verricht in de sfeer van de rechtspersoon. Een dergelijke gedraging kan in beginsel worden toegerekend aan de rechtspersoon. Van een gedraging in de sfeer van de rechtspersoon zal sprake kunnen zijn indien zich een of meer van de navolgende omstandigheden voordoen: het gaat om een handelen of nalaten van iemand die hetzij uit hoofde van een dienstbetrekking hetzij uit anderen hoofde werkzaam is ten behoeve van de rechtspersoon, de gedraging past in de normale bedrijfsvoering van de rechtspersoon, de gedraging is de rechtspersoon dienstig geweest in het door hem uitgeoefende bedrijf, de rechtspersoon vermocht erover te beschikken of de gedraging al dan niet zou plaatsvinden en zodanig of vergelijkbaar gedrag werd blijkens de feitelijke gang van zaken door de rechtspersoon aanvaard of placht te worden aanvaard. Onder bedoeld aanvaarden is mede begrepen het niet betrachten van de zorg die in redelijkheid van de rechtspersoon kon worden geleverd met het oog op de voorkoming van de gedraging. Daarbij verdient opmerking dat laatstbedoelde criteria - die zijn ontwikkeld in HR 23 februari 1954, NJ 1954, 378 en die naar het geval dat in die zaak aan de orde was, plegen te worden aangeduid als "ijzerdraadcriteria" - weliswaar zijn ontwikkeld met het oog op het functionele daderschap van een natuurlijke persoon (dus met het oog op de strafrechtelijke aansprakelijkheid van een natuurlijk persoon voor een gedraging van een andere natuurlijke persoon), maar dat zij in voorkomende gevallen tevens kunnen fungeren als maatstaven voor de toerekening van een gedraging van een natuurlijk persoon aan een rechtspersoon.”*

³⁴ Cf. supra.

³⁵ HR 21 oktober 2003.

Uit dat arrest blijkt dat er verschillende methoden voor toerekening zijn ontwikkeld in de Nederlandse rechtspraak, waarvan de IJzerdraadcriteria, zoals blijkt uit de laatst vermelde mogelijkheid, nog steeds deel uitmaken.³⁶

Hoewel dat arrest alleen in Nederland geldt, is het in beide landen belangrijk om de autonomie van het strafrecht³⁷ in het achterhoofd te houden bij de verdere uitwerking van deze paper. Zoals hieronder zal blijken, blijft de categorie van natuurlijke personen die de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersoon in het gedrang kunnen brengen, niet beperkt tot de personen die civielrechtelijk de rechtspersoon kunnen verbinden, de theorie van schijnvertegenwoordiging buiten beschouwing gelaten. De feitelijke gang van zaken en bevoegdheden zijn minstens even belangrijk. In Nederland werd dat afgeleid uit art.15 van de wet op de economische delicten, dat zoals gezegd aan de basis lag van art. 51 Sr.

3.2.2. Opzet

3.2.2.1. Algemeen

Zowel in Nederland als in België bestaat geen discussie meer dat een rechtspersoon opzet kan hebben,³⁸ niettemin is het niet gemakkelijk om aan te geven wanneer precies een rechtspersoon wetens en willens handelt. Bij gebrek aan wettelijke criteria³⁹ heeft de rechtspraak enkele manieren van toerekening ontwikkeld. Ten eerste kan in Nederland uit het opzet van een natuurlijke persoon het opzet van de rechtspersoon afgeleid worden. In België is men daar in theoretisch opzicht tegen, maar praktisch gezien is dat vaak de enige mogelijke methode.⁴⁰ Belangrijk om daarbij op te merken is dat er in beide landen binnen die methode nog steeds geen sprake is van de niet aanvaarde afgeleide verantwoordelijkheid, aangezien door de specifieke positie van de natuurlijke persoon ten opzichte van de rechtspersoon het opzet van die natuurlijke persoon kan beschouwd worden als het eigen opzet van de rechtspersoon. Een andere manier om het opzet van de rechtspersoon vast te stellen, is door na te gaan of de rechtspersoon niet zelf opzettelijk het misdrijf begaan heeft. Het wetens en willens handelen kan immers besloten liggen in de

³⁶ HR 23 februari 1954, *NJ* 1954, 753-759; dat bleek ook al uit het Kabeljauwarrest van 1981: HR 1 juli 1981, *NJ* 1982, 292-296.

³⁷ De autonomie van het strafrecht komt erop neer dat het eigen grenzen trek tussen recht en onrecht. Daaruit vloeit voort dat strafrechters bij de interpretatie van de strafwetten en bij de toepassingen van de strafbepalingen, aan de begrippen, definities en instellingen die afkomstig zijn uit andere rechtstakken, niet noodzakelijk dezelfde betekenis of draagwijdte moeten geven die in deze rechtstakken voorkomt. Zie F. VERBRUGGEN en R. VERSTRAETEN, *Strafrecht & Strafprocesrecht voor bachelors*, Antwerpen, Maklu, 2007, 6-7.

³⁸ HR 23 februari 1954, *NJ* 1954, 753-759; Verslag namens de commissie over het wetsvoorstel tot invoering van de strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen, *Parl.Doc.* Senaat, 1998-99, nr. 1217/6; Cass. 19 oktober 1992.

³⁹ Cf. supra.

⁴⁰ Cf. infra.

bedrijfsvoering of in de feitelijke gang van zaken,⁴¹ er kan met andere woorden een soort psychisch klimaat in de rechtspersoon heersen,⁴² de rechtspersoon kan de opzettelijke misdrijven aanvaard hebben. Ten slotte kan een combinatie van die twee wijzen tot het fixeren van het opzet bij de rechtspersoon leiden.⁴³

3.2.2.2. Toerekening van opzet van natuurlijke personen aan de rechtspersoon

3.2.2.2.1. Belgische weerstand tegen de toerekeningsconstructie

Aangezien het misdrijf van een rechtspersoon eigenlijk bestaat uit een misdrijf gepleegd door een natuurlijke persoon, is het vanzelfsprekend dat het opzet van die natuurlijke persoon kan leiden tot de vereiste schuldvorm bij de rechtspersoon. Terwijl iedereen in Nederland die opinie deelt,⁴⁴ sluit men in België theoretisch alle vorm van toerekening van het moreel element van natuurlijke personen aan rechtspersonen uit, uit vrees voor een afgeleide, objectieve verantwoordelijkheid. In de voorbereidende werken van de wet is immers te vinden: “*Aangetoond zal moeten worden (...) dat het misdrijf voortkomt uit een opzettelijke beslissing genomen binnen de rechtspersoon (...)*”⁴⁵ De rechtspersoon moet met andere woorden steeds zelf opzettelijk gehandeld hebben, men spreekt van een antropomorfisme: de rechtspersoon wordt beschouwd als natuurlijke persoon.

Dat antropomorfisme noopt echter tot het toevoegen van twee praktische overwegingen. Ten eerste is er in Nederland aan de hand van de toerekening van het moreel element van een of meer natuurlijke personen aan de rechtspersoon nog steeds geen sprake van een afgeleide verantwoordelijkheid. Het moet immers altijd mogelijk zijn om, eventueel door middel van het opzet van natuurlijke personen, tot het eigen opzet van de rechtspersoon te kunnen besluiten. Ten tweede is het in België vaak onmogelijk om het opzet van de rechtspersoon vast te stellen zonder te kijken naar de geestesgesteldheid van de natuurlijke personen. Het is immers slechts in uitzonderlijke gevallen mogelijk om een uitdrukkelijke beslissing van een rechtspersoon tot het begaan van het misdrijf te bewijzen, hoewel er in redelijkheid niet getwijfeld kan worden aan het opzet op het niveau van de rechtspersoon. Bovendien kan een rechtspersoon slechts handelen door toedoen van natuurlijke personen. Het opzet van die handelende natuurlijke personen kan dan ook het opzet van de rechtspersoon impliceren. De vrees voor een afgeleide verantwoordelijkheid is

⁴¹ F. VELLINGA-SCHOOTSTRA, J. VELLINGA, en A. VAN STRIEN, “Het daderschap van de rechtspersoon” in J. VAN DER NEUT (ed.), *Daderschap en Deelneming*, Alphen aan den Rijn, Samsom H.D. Tjeenk Willink, 1988, (33) 33.

⁴² R. TORRINGA, *De rechtspersoon als dader; strafbaar leidinggeven aan rechtspersonen*, Arnhem, Gouda Quint BV, 1984, 33.

⁴³ Na de behandeling van de twee afzonderlijke wijzen zal de lezer moeiteloos de combinatiemethode zelf kunnen uitdenken.

⁴⁴ Zie alle bronnen in de bibliografie over het moreel element bij rechtspersonen.

⁴⁵ Verslag namens de commissie over het wetsvoorstel tot invoering van de strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen, *Parl.Doc.* Senaat, 1998-99, nr. 1217/6.

bijgevolg onterecht indien men zorgvuldig nagaat of het moreel element van een natuurlijke persoon ertoe kan leiden dat de rechtspersoon zelf wetens en willens heeft gehandeld. Als conclusie op die twee praktische opmerkingen kunnen we stellen dat in de praktijk niets aan de toerekening van het moreel element van een natuurlijke persoon aan de rechtspersoon, zoals toegepast in Nederland, in de weg staat.

Hoewel de parlementaire voorbereiding geen betrouwbare bron is wegens de vele tegenstrijdigheden, kunnen we die in samenhang met de interpreterende rechtsleer gebruiken om die visie te staven.⁴⁶ Daarin poneerde de wetgever immers dat de rechter, om de totstandkoming en veruiterlijking van het schuldelement bij de rechtspersoon te beoordelen, moet peilen naar de houding van de organen binnen de rechtspersoon, met inbegrip van de feitelijke personen die niet noodzakelijk als natuurlijke personen kunnen worden geïdentificeerd. Hoewel dat tegenstrijdig lijkt met “*een opzettelijke beslissing genomen binnen de rechtspersoon*”, combineert de rechtsleer die twee citaten tot een samenhangende theorie. De Nauw en Deruyck⁴⁷ leiden daaruit af dat de rechter de houding van natuurlijke personen binnen de rechtspersoon in acht moet nemen, zonder dat er daarbij afbreuk wordt gedaan aan de rechtstreekse strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersoon. Het Hof van Cassatie had al in die zin geoordeeld dat “*de burgerlijke rechter het ene opzet van het door een rechtspersoon gepleegd voortgezet misdrijf kan vaststellen zonder de natuurlijke personen, organen of aangestelden aan te wijzen door wier toedoen de rechtspersoon is opgetreden.*”⁴⁸ Die inconsistentie kan bijgevolg als volgt worden omgezet tot een logisch geheel: de rechter kan het gedrag van bepaalde natuurlijke personen in overweging nemen, zonder dat het aanduiden van zulke individuen een *conditio sine qua non* wordt om tot strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersoon te besluiten.⁴⁹ In grote en complexe ondernemingen is het trouwens vaak niet mogelijk de natuurlijke personen te identificeren.⁵⁰

⁴⁶ MvT, *Parl.Doc.* Senaat 1998-1999, nr. 1-1217/1; Verslag namens de commissie over het wetsvoorstel tot invoering van de strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen, *Parl.Doc.* Senaat, 1998-99, nr. 1217/6. Ook al is die in sommige gevallen tegenstrijdig, toch heeft de rechtsleer hem gebruikt voor hun theorievorming.

⁴⁷ A. DE NAUW en F. DERUYCK, “De strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen”, *RW* 1999-2000, 904.

⁴⁸ Cass. 19 oktober 1992.

⁴⁹ A. DE NAUW en F. DERUYCK, “De strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen”, *RW* 1999-2000, 904; D. PACQUÉE, “De « strafrechtspersoon » : bespiegelingen omtrent het moreel element in de wet strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen”, *Jura Falc.* 2007-08, 483; G. STESENS, “Wanneer kan een misdrijf aan een rechtspersoon worden toegerekend?” in X., *Bestendig Handboek Venmoetschap & Aansprakelijkheid*, Mechelen, Kluwer, losbl., 303; P. TRAEST, “De wet van 4 mei 1999 tot invoering van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen”, *TRV* 1999, 463; H. VAN BAVEL, “De rechtspersoon in ons schuldstrafrecht: over het moreel bestanddeel van het misdrijf in hoofde van de rechtspersoon” in F. VERBRUGGEN, R. VERSTRAETEN, D. VAN DAELE en B. SPRIET (eds.), *Strafrecht als roeping. Liber amicorum Lieven Dupont*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2005, 130.

⁵⁰ A. DE NAUW en F. DERUYCK, “De strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen”, *RW* 1999-2000, 905.

Tot dat besluit kwam ook het Gentse Hof van Beroep.⁵¹ De raadsheren gingen principieel uit van de eigen strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersoon, maar konden niet anders dan aanknopingspunten zoeken bij beslissingen of gedragingen van natuurlijke personen, rekening houdend met de feitelijke omstandigheden. Het Hof toonde tevens aan dat dat niet noodzakelijk leidt tot een objectieve afgeleide verantwoordelijkheid, maar het een middel is om tot het eigen opzet van de rechtspersoon te besluiten. Het Hof stelde het opzet vast bij de natuurlijke personen binnen de rechtspersoon, maar hield ook rekening met het feitelijke beleid dat de rechtspersoon voerde: *“In concreto wordt daarbij vastgesteld dat geen enkel orgaan binnen de vennootschap ook maar enige beslissing of voorziening nam waardoor de rechtspersoon in de mogelijkheid kon worden gesteld om de sociaalrechtelijke wetgeving na te leven. Toezicht en controle op de activiteiten van de zaakvoerder geschieden geenszins. Het personeelsbeleid en de verplichtingen die daarmee samenhangen, bleef binnen de structuren en de werking van de rechtspersoon een dode letter. Mochten er op het niveau van de rechtspersoon nauwkeurigere organisatorische maatregelen getroffen geweest zijn, hadden de bewezen verklaarde misdrijven, zoals thans bewezen verklaard, nooit kunnen plaatsvinden. Het beleid heeft gefaald. De gebrekkige organisatie van de rechtspersoon, alsmede het totaal gemis aan sociaalrechtelijk beleid binnen deze rechtspersoon creëerden aldus de voorwaarden waaronder de bewezen verklaarde misdrijven mogelijk werden.”* De feitelijke omstandigheden aangehaald door het Hof wijzen dus op opzet *“op het niveau van het corporatief handelen.”*⁵²

In Nederland werd in dat verband in de Memorie van Toelichting bij de wet tot invoering van de strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen⁵³ het volgende geponeerd: *“(…) [Er] wordt bij de strafbaarstelling van de rechtspersoon in zekere zin met een fictie gewerkt. Daarin komt tot uitdrukking dat handelingen van natuurlijke personen, die in het verband van een rechtspersoon optreden en daarbij ieder afzonderlijk hetzij tezamen de inhoud van een delict vervullen, aan de rechtspersoon worden toegerekend. Deze wijze van stellen houdt in dat ook de subjectieve elementen van een bepaald delict (opzet of schuld) onder omstandigheden aan de rechtspersoon worden toegerekend.”* Zoals gezegd heeft Nederland dus geen moeite met de toerekening van het moreel element van een natuurlijke persoon aan de rechtspersoon. Dat wil echter niet zeggen dat er geen andere problemen opduiken, zoals bijvoorbeeld de vraag wiens opzet kan toegerekend worden.

⁵¹ Gent 18 september 2003, www.projucit.be.

⁵² P. WAETERINCKX, “Worstelen met de toerekening van misdrijven aan een rechtspersoon. De strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersoon is een autonome en geen afgeleide verantwoordelijkheid” (noot onder Arbitragehof 5 mei 2004, nr. 75:2004), *NC* 2006, 27-33.

⁵³ Kamerstukken II 1975/76, nr. 3, p. 14 en 19.

3.2.2.2.2. *De kring van natuurlijke personen van wie het opzet aan de rechtspersoon kan worden toegerekend*

De Memorie van Toelichting handelde tevens over het vraagstuk van welke personen de strafrechtelijke aansprakelijkheid van de rechtspersoon in het gedrang kunnen brengen: *“Het antwoord op de vraag of het bij een natuurlijke persoon aanwezige opzet kan worden toegerekend aan de corporatie waarbij hij in dienst is, zal mede afhangen van de interne organisatie van de betreffende corporatie en van de taak en verantwoordelijkheid die aan die natuurlijke persoon is toegedeeld. Het is denkbaar dat, afhankelijk van de wijze waarop de verantwoordelijkheid en de macht binnen de corporatie is verdeeld, het bij een lagere functionaris aanwezige opzet in het ene geval wel beslissend kan worden geacht en in het andere geval niet. De maatschappelijke werkelijkheid is in dit opzicht te rijk geschakeerd en te gecompliceerd dan dat deze op een bevredigende manier in een wettelijke definitie lijkt te kunnen worden vastgelegd.”*⁵⁴ In de Memorie van Antwoord⁵⁵ werd daaraan toegevoegd: *“Het ligt intussen voor de hand dat die toerekening eerder zal plaatsvinden indien de natuurlijk persoon bestuurder was dan wanneer het een in de organisatie van de rechtspersoon ondergeschikte functionaris betreft.”*

Hoewel die citaten slechts voor Nederland gelden, worstelt België ook met het probleem dat eruit blijkt, namelijk dat het niet helemaal duidelijk is welke natuurlijke personen de strafrechtelijke aansprakelijkheid van een rechtspersoon in het gedrang kunnen brengen. Bovendien is een casuïstische benadering noodzakelijk, aangezien de feitelijke gang van zaken determinerend is⁵⁶ en die is vanzelfsprekend verschillend per rechtspersoon. Ten slotte moeten we diegene die dacht een beroep te kunnen doen op de orgaantheorie uit het burgerlijk recht teleurstellen, die leer werd immers onmiddellijk expliciet uitgesloten.⁵⁷ Nochtans oordeelde de Hoge Raad reeds in 1950⁵⁸ in zijn Bijenkorfarrest dat het opzet van een orgaan leidt tot het opzet van de rechtspersoon. Ten opzichte van dat arrest zijn verschillende, contradictoire meningen geuit. Volgens Mulder en Doorenbos⁵⁹ vergemakkelijkt het feit dat het opzet te detecteren is bij een lid van een orgaan alleen maar de toerekening, maar heeft dat niet een automatische toerekening tot gevolg. Anderen leiden uit dat arrest af dat in ieder geval opzet van een

⁵⁴ Kamerstukken II 1975/76, nr. 3, p. 14 en 19.

⁵⁵ Kamerstukken II 1975/76, nr. 5, p. 2.

⁵⁶ Cf. supra.

⁵⁷ Kamerstukken II 1975/76, nr. 3, p. 18-19; zie ook o.m. HR 16 juni 1981, *NJ* 1981, 1938. In België zijn er opnieuw tegenstrijdigheden in de parlementaire voorbereiding, maar de rechtspraak en rechtsleer passen de leer eensgezind niet toe.

⁵⁸ HR 14 maart 1950, *NJ* 1952, 1137-1143.

⁵⁹ A. MULDER en D. DOORENBOS, *Schets van het economisch strafrecht*, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 2008, 52-53.

orgaan kan worden toegerekend aan de rechtspersoon.⁶⁰ De eerste opvatting lijkt ons de juiste, daar anders sprake zou zijn van een afgeleide verantwoordelijkheid.⁶¹ Bovendien blijkt duidelijk uit de Memorie van antwoord dat art. 51 Sr. zo geformuleerd werd dat de rechter de totale vrijheid verkrijgt om het opzet van een bepaalde natuurlijke persoon al dan niet toe te rekenen aan de rechtspersoon.⁶² Ook in België is de prealabele vraag of de rechtspersoon gehandeld heeft, ongeacht door wiens toedoen.⁶³ Die visies zijn duidelijk onverenigbaar met een automatische toerekening en leiden tot de omstandigheid dat het opzet van een gewone werknemer bepalend kan zijn voor de strafbaarheid van de rechtspersoon. Na rechtsvergelijkend onderzoek kwam Deruyck, net zoals de Belgische wetgever in 1999, tot de conclusie dat de beste oplossing die was waarin de legislatieve macht de categorieën van natuurlijke personen niet uitdrukkelijk opnam.⁶⁴ Daarbij volgde Deruyck uitdrukkelijk het voorbeeld van Nederland. De wetgever zal zich waarschijnlijk ook niet onthouden hebben van een rechtsvergelijkende excursie naar onze noorderburen. Dat alles kan niet los gezien worden van de autonomie van het strafrecht.⁶⁵

Sommige Nederlandse rechtsgeleerden betoogden bij de totstandkoming of bij de eerste interpretaties van de wet van 1976 om de kring van natuurlijke personen van wie het opzet kan toegerekend worden, te beperken tot organen of gelijkaardige functionarissen.⁶⁶ Zoals uit het bovenstaande duidelijk blijkt, is dat in strijd met de parlementaire voorbereiding, waarin de wetgever de mogelijkheid openhield dat de bedoelingen van lagere functionarissen toegerekend worden aan de rechtspersoon. De interne organisatie en de concrete taak en bevoegdheid van een natuurlijke persoon, zijn immers determinerend. Als de rechtspersoon zo is georganiseerd dat aan de natuurlijke persoon, die opzettelijk heeft gehandeld, een ruime verantwoordelijkheid is toebedeeld waarbinnen de door die persoon gepleegde handelingen ook vallen,

⁶⁰ F. VELLINGA-SCHOOTSTRA, J. VELLINGA en A. VAN STRIEN, "Het daderschap van de rechtspersoon" in J. VAN DER NEUT (ed.), *Daderschap en Deelneming*, Alphen aan den Rijn, Samsom H.D. Tjeenk Willink, 1988, (33) 47.

⁶¹ D. PACQUÉE, "De « strafrechtspersoon » : bespiegelingen omtrent het moreel element in de wet strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen", *Jura Falc.* 2007-08, 496; S. VAN DYCK en V. FRANSSSEN, "Tien jaar strafrechtelijke verantwoordelijkheid voor rechtspersonen. (Deel 1)", *TRV* 2008, (599) nr. 56; P. WAETERINCKX, "Worstelen met de toerekening van misdrijven aan een rechtspersoon. De strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersoon is een autonome en geen afgeleide verantwoordelijkheid" (noot onder Arbitragehof 5 mei 2004, nr. 75:2004), *NC* 2006, 27-33.

⁶² Kamerstukken II 1975/76, nr. 5, p. 2.

⁶³ Verslag namens de commissie over het wetsvoorstel tot invoering van de strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen, *Parl.Doc.* Senaat, 1998-99, nr. 1217/6; P. HAMER en S. ROMANIELLO, « La responsabilité pénale des personnes morales : principes (1) » in ASSOCIATION BELGE DES JURISTES D'ENTREPRISE, ASSOCIATION DES JURISTES PRATICIENS DU DROIT SOCIAL en VERENIGING VOOR ARBEIDSRECHT (eds.), *Vennootschappen weldra strafbaar. Wat is de weerslag op het bestaan van de ondernemingen ?*, Brussel, Bruylant, 1999, 8.

⁶⁴ F. DERUYCK, *De rechtspersoon in het strafrecht*, Gent, Mys & Breesch, 1996, 233.

⁶⁵ Cf. supra.

⁶⁶ Zie ondermeer G. MULDER en J. FOKKENS, "De rechtspersoon als dader", *NJB* 1976, 500.

dan zal diens opzet aan de rechtspersoon kunnen worden toegerekend. Dat is het geval ongeacht de formele positie van de natuurlijke persoon, er kan dus zowel sprake zijn van een bestuurslid, als van een gewone werknemer of van een ander die feitelijk bij de gedraging van de rechtspersoon was betrokken. De Hoge Raad oordeelde tevens dat het feit dat de twee laatst vernoemde categorieën van personen geen toestemming hadden verkregen van de directeur tot het verrichten van die handelingen, geen afbreuk doet aan het voorgaande.⁶⁷ Bovendien speelt daarbij vaak ook het opzet van een hoger geplaatste, bijvoorbeeld door werknemers hun gang te laten gaan⁶⁸ of het opzet van de rechtspersoon zelf waarin een psychisch klimaat heerst.⁶⁹ Zoals gezegd is het ook in België vaststaand recht dat het gedrag van elke functionaris tot de veroordeling van de rechtspersoon kan leiden.⁷⁰

Dat staat er natuurlijk niet aan in de weg dat het opzet van de leidinggevenden of organen wel toegerekend kan worden aan de rechtspersoon, zoals gezegd kan het feit dat een orgaan het opzet heeft, de toerekening vergemakkelijken.⁷¹ Bijgevolg houdt de rechtspraak, ondanks het feit dat ook lagere functionarissen de strafrechtelijke aansprakelijkheid van de rechtspersoon in het gedrang kunnen brengen, toch nog steeds het meest rekening met de geestesgesteldheid van de hooggeplaatste natuurlijke personen. Zo veroordeelde de Brugse correctionele rechtbank een kleine bvba voor het opzet van zijn zaakvoerder.⁷² In Nederland is het Bijenkorfarrest uiteraard een voorbeeld.⁷³

Of het opzet van de gewone werknemer kan worden toegerekend aan de rechtspersoon, zal zoals gezegd afhangen van de feitelijke omstandigheden van het geval. Naast zijn eigen verantwoordelijkheden en de mate van controle op die persoon, kan de grootte van de rechtspersoon een van die relevante omstandigheden uitmaken. Hoe groter immers de rechtspersoon, hoe minder het bestuur zijn stempel kan doordrukken op de feitelijke gang der zaken. Bijgevolg worden de handelingen van lagere functionarissen belangrijker voor

⁶⁷ HR 16 juni 1981, *NJ* 1981, 1938; HR 10 november 1987, *NJ* 1988, 1241; HR 16 december 1987, *NJ* 1987, 1190; HR 15 oktober 1996, *NJ* 1997, 528.

⁶⁸ J. DE HULLU, *Materieel Strafrecht, Over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, Deventer, Kluwer, 2006, 259.

⁶⁹ Cf. infra.

⁷⁰ M. FAURE, "De strafrechtelijke verantwoordelijkheid in de onderneming", *TPR* 2000, 1293-1370; D. ROEF, "De strafrechtelijke aansprakelijkheid van de rechtspersoon in het milieustrafrecht", in ASSOCIATION BELGIE DES JURISTES D'ENTREPRISE, ASSOCIATION DES JURISTES PRATICIENS DU DROIT SOCIAL en VERENIGING VOOR ARBEIDSRECHT (eds.), *Vennootschappen weldra strafbaar. Wat is de weerslag op het bestaan van de ondernemingen ?*, Brussel, Bruylant, 1999, 79-83. Die eensgezindheid over het materieel element kan naar analogie toegepast worden op het moreel element, daar we hierboven vastgesteld hebben dat de toerekening van het moreel element van natuurlijke personen aan rechtspersonen onvermijdbaar is.

⁷¹ . MULDER en D. DOORENBOS, *Schets van het economisch strafrecht*, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 2008, 52-53, cf. supra.

⁷² Corr. Brugge 8 oktober 2003, www.projucit.be; Corr. Brugge 5 november 2003, www.projucit.be.

⁷³ HR 14 maart 1950, *NJ* 1952, 1137-1143, cf. supra.

de strafrechtelijke verantwoordelijkheid naarmate de rechtspersoon complexer is.

Daarenboven acht de Hoge Raad het zelfs niet noodzakelijk dat de natuurlijke persoon in dienstverband handelde opdat de rechtspersoon strafbaar zou zijn. In zijn Nut-arrest⁷⁴ veroordeelde de Raad immers de rechtspersoon naar aanleiding van opzettelijke delicten begaan door de personen die de feitelijke leiding hadden binnen het bedrijf, zonder een formele band tussen de fysieke daders en de onderneming. Hoewel in de Memorie van Toelichting⁷⁵ slechts sprake is van personen die in dienst van de rechtspersoon handelen, schendt het arrest van de Hoge Raad volgens ons niet de bedoeling van de wetgever. De nadruk ligt immers steeds op de feitelijke omstandigheden, en als die ertoe leiden dat formele buitenstaanders het voor het zeggen hebben in de rechtspersoon, is het niet meer dan billijk dat zij de strafrechtelijke aansprakelijkheid van de rechtspersoon in het gedrang kunnen brengen. Een andere beoordeling zou opnieuw kunnen leiden tot de hiaten die aanleiding gaven tot de wet van 1976. Wij hebben in België nog geen enkele rechter zien overgaan tot het veroordelen van een rechtspersoon voor het opzet van een *formele* buitenstaander. Dat belet volgens ons echter niet dat het in de toekomst nog kan voorkomen, nu ook in België het onrechtvaardigheidsgevoel dat tot de invoering van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen leidde, weer de kop zou kunnen opsteken zonder die mogelijkheid.

3.2.2.2.3. Criterium van de redelijke toerekening

De Hoge Raad oordeelde ook nog dat het niet noodzakelijk is dat het opzet volledig aanwezig is bij alle leden van een orgaan opdat de rechtspersoon opzet zou hebben.⁷⁶ De bewijslast zou immers te zwaar worden in het omgekeerde geval en de toerekening van het opzet aan de rechtspersoon in veel gevallen onmogelijk. Daarbij rijst echter een volgend probleem, namelijk wanneer een lid van het orgaan uitdrukkelijk wel opzet had en een ander uitdrukkelijk niet. Dat kan worden opgelost aan de hand van het criterium van een redelijke toerekening,⁷⁷ waarbij maatschappelijke verkeersopvattingen en de criteria voor functioneel daderschap van belang kunnen zijn.⁷⁸ Hoewel de Hoge Raad de redelijke toerekening slechts als criterium voor de civielrechtelijke aansprakelijkheid en later ook voor de materiële toerekening

⁷⁴ HR 16 juni 1981, *NJ* 1981, 1838. De Hoge Raad bevestigde dat onzes inziens in zijn arrest van 21 oktober 2003, namelijk door te zeggen "(...) *hetzij uit anderen hoofde werkzaam is ten behoeve van de rechtspersoon*".

⁷⁵ Kamerstukken II 1975/76, nr. 3, p. 19.

⁷⁶ HR 22 september 1987, *NJ* 1988, 1506.

⁷⁷ HR 21 oktober 2003.

⁷⁸ J. DE HULLU, *Materieel Strafrecht, Over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, Deventer, Kluwer, 2006, 258 en 261; A. MULDER en D. DOORENBOS, *Schets van het economisch strafrecht*, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 2008, 53. Contra: R. TORRINGA, *Strafbaarheid van rechtspersonen*, Arnhem, Gouda Quint B.V., 1984, 100.

in het strafrecht aanvaardde,⁷⁹ is algemeen aanvaard dat het objectieve element en het subjectieve element niet altijd duidelijk te scheiden zijn.⁸⁰ Wanneer de concrete omstandigheden zelfs in het licht van de maatschappelijke verkeersopvattingen nog steeds geen rechtvaardiging voor de “afleiding” van het opzet van de rechtspersoon van het opzet van het niet voltallig orgaan bieden, kan toch soms besloten worden tot het eigen opzet van de rechtspersoon wegens de Belgische opzettelijke bedrijfspolitiek of via het Nederlands functioneel ouderschap. Zoals we hieronder zullen uitleggen, is een van de criteria voor functioneel ouderschap het “aanvaarden of plachten te aanvaarden”. Het zal de lezer niet verbazen dat opzet en schuld van het “aanvaarden of plachten te aanvaarden” niet los te maken zijn. Daar in dat laatste geval eerder sprake zal zijn van het eigen opzet van de rechtspersoon, zullen we het in het volgende onderdeel behandelen.

Hoewel het maatschappelijk verkeerscriterium uitgewerkt door de Hoge Raad in het Kleuterschool Babbelarrest,⁸¹ slechts voor de toerekening van een onrechtmatige daad in het burgerlijk recht geldt, staat niets eraan in de weg dat dat in bepaalde gevallen ook gebruikt zou worden bij de toerekening van het moreel element bij misdrijven.⁸² De autonomie van het strafrecht heeft weliswaar tot gevolg dat er reeds een ruimere categorie van personen de strafrechtelijke aansprakelijkheid van een rechtspersoon in het gedrang kunnen brengen dan de kring van personen die de rechtspersoon civielrechtelijk kunnen binden,⁸³ maar dat belet niet dat er nog steeds problemen slechts opgelost kunnen worden aan de hand van een civielrechtelijk criterium. De maatstaf voor civielrechtelijke aansprakelijkheid houdt in dat een onrechtmatige daad aan een rechtspersoon wordt toegerekend indien de handeling in het maatschappelijk verkeer wordt beschouwd als een gedraging van de rechtspersoon, ook al gaat die niet uit van een orgaan. Het criterium van het maatschappelijk verkeer wordt ook gehanteerd om de geestesgesteldheden van bepaalde natuurlijke personen te laten gelden als geestesgesteldheden van de rechtspersoon. De morele toerekening van een onrechtmatige daad wordt met andere woorden ook met dat criterium ingevuld.⁸⁴ Naar het Belgisch recht vertaald, betekent “het maatschappelijk verkeer” de opinie van een voorzichtig en redelijke persoon.⁸⁵ Wanneer we dat transponeren naar het strafrecht, kunnen we het opzet van de rechtspersoon vaststellen wanneer het in het maatschappelijk verkeer logisch lijkt dat het opzet van een natuurlijke persoon

⁷⁹ HR 20 april 1971, *NJ* 1972, 241 (civiele recht) en HR 12 september 1978, *NJ* 1979, 155 (strafrecht).

⁸⁰ Zie o.m. J. DE HULLU, *Materieel Strafrecht, Over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, Deventer, Kluwer, 2006, 105; D. DE JONG en G. KNIGGE, *Het materiële strafrecht*, Deventer, Kluwer, 2003, 256; A. MULDER en D. DOORENBOS, *Schets van het economisch strafrecht*, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 2008, 42-43.

⁸¹ HR 6 april 1979, *NJ* 1980, 79.

⁸² HR 16 juni 1981, *NJ* 1981, 1938: “In het maatschappelijk verkeer pleegt ook hij (...)”

⁸³ Cf. supra.

⁸⁴ HR 11 mei 1990, *NJ* 1990, 544; HR 4 oktober 1991, *NJ* 1992, 1640.

⁸⁵ J. VANANROYE, “Toerekening aan rechtspersonen en andere organisaties”, *TPR* 2004, (753) 769.

het opzet van de rechtspersoon representeert. Het criterium van de redelijke toerekening van het opzet zou dan als volgt kunnen verwoord worden: *“opzet (...) bij een rechtspersoon kan worden bewezen indien het – alle relevante factoren van de betreffende casus in aanmerking genomen – redelijk is om opzet (...) aan een rechtspersoon toe te rekenen.”*⁸⁶ Dat kan het geval zijn wanneer bijvoorbeeld een vennoot opzettelijk gehandeld heeft en het door de feitelijke omstandigheden niet duidelijk was dat de andere vennoten zich ertegen verzet hebben.

De Hoge Raad in Nederland verwees zelf in het Nut-arrest uit 1981 naar het maatschappelijk verkeer.⁸⁷ Het oordeelde immers het volgende: *“In het maatschappelijk verkeer toch pleegt ook hij, die niet reeds alleen en voor zich, doch slechts in een organisatorisch verband tezamen en in vereniging met anderen, in onderling overleg, overeenkomstig door hen gemaakte afspraak en taakverdeling en in een zo nauwe samenwerking als in casu, het feitelijk leiding geven aan een verboden gedraging van een rechtspersoon heeft gerealiseerd, gerekend te worden tot hen die aan zodanige gedraging feitelijk leiding hebben gegeven.”*

Het Hof 's-Hertogenbosch heeft het criterium van redelijke toerekening gebruikt in twee arresten uit 2006⁸⁸ die werden bevestigd door de Hoge Raad.⁸⁹ Het Hof oordeelde: *“Naar het oordeel van het hof kan - anders dan de raadsman van de verdachte heeft aangevoerd - het opzet van de direct bij de onderhavige constructie betrokken ambtenaren van de gemeente, [...] redelijkerwijs aan de gemeente als rechtspersoon worden toegerekend. Deze ambtenaren zijn steeds namens en ten behoeve van de gemeente opgetreden en hebben in de sfeer van de gemeente gehandeld. Hun handelingen, waarover de gemeente zeggenschap had, zijn ook steeds door de gemeente aanvaard.”*⁹⁰ Bij dat oordeel werd treffend gebruik gemaakt van de criteria ontwikkeld door de Hoge Raad in het Zijpe-arrest.⁹¹ Zoals gezegd werd in dat arrest het probleem van de materiële toerekening behandeld, maar net als de Valk⁹² en Gritter⁹³ was het Hof 's-Hertogenbosch van oordeel dat die criteria ook nuttig kunnen zijn bij de toerekening van het moreel element.

⁸⁶ DE HULLU, J., *Materieel Strafrecht, Over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, Deventer, Kluwer, 2006, 261.

⁸⁷ HR 16 juni 1981, *NJ* 1981, 1938.

⁸⁸ Gerechtshof 's-Hertogenbosch 6 januari 2006, *LJN* AU9253. Gerechtshof 's-Hertogenbosch 6 januari 2006, *LJN* AU9261.

⁸⁹ HR 29 april 2008.

⁹⁰ In tegenstelling tot in België, kunnen gemeenten als publiekrechtelijke rechtspersonen onder bepaalde voorwaarden bestraft worden.

⁹¹ HR 21 oktober 2003, cf. supra.

⁹² S. DE VALK, *Aansprakelijkheid van leidinggevend en privaatrechtelijke, strafrechtelijke en bestuursrechtelijke maatstaven*, s.l., s.n., 2009, 334.

⁹³ E. GRITTER, “De strafbaarheid van de rechtspersoon”, in Van der Leij 2007, 73-75.

In België zijn geen sporen terug te vinden van rechtspraak die letterlijk een redelijkheidscriterium hanteert om het opzet van een natuurlijke persoon aan de rechtspersoon toe te rekenen. Van Bavel raakt wel de vraag van partieel opzet, namelijk wanneer een bestuurder of orgaan wel opzet had en de andere niet.⁹⁴ De oplossing die hij voorstelt, is feitelijk onderzoeken of de andere bestuurders zich eventueel verzet hebben tegen de strafbare gedraging of beslissing. De vraag is echter of de concrete omstandigheden waarmee voortdurend - en ook in Van Bavel's voorstel - rekening gehouden wordt, niet betekenen dat het in bepaalde gevallen feitelijk niet meer dan redelijk is dat de rechtspersoon veroordeeld wordt voor het opzet van een natuurlijke persoon die een of andere band ermee vertoont. De criteria van de schijnleer in het Belgische civiele recht kunnen dan eventueel het evenbeeld vormen van de Nederlandse maatschappelijk verkeerstoets. Dat zullen we verder onderzoeken in het vierde onderdeel, namelijk waar we de vraag behandelen of een nieuw criterium zich opdringt.

3.2.2.2.4. *Bijeenharking van het opzet*

Het opzet van één natuurlijke persoon leidt soms niet tot de overtuiging van de rechter over het opzet van de rechtspersoon, zelfs indien de criteria van het maatschappelijk verkeer zijn gebruikt. Om dan toch een veroordeling van de rechtspersoon te verkrijgen, is men het in Nederland eens dat het moreel element, aanwezig bij verschillende natuurlijke personen, "bijeengeharkt" kan worden tot een sterk opzet van de rechtspersoon.⁹⁵ Men spreekt dan van "bijeengeharkte gefragmenteerde opzet". Ook hier zullen de feitelijke omstandigheden nog steeds bepalend zijn. Bovendien wordt het opzet vlugger toegerekend aan de rechtspersoon naarmate de bevoegdheid van de natuurlijke personen die willens en wetens handelen, groter is. Torringa verwoordt het voorgaande als volgt: "*Hoe meer personen wier willen en weten (of wier culpa) wellicht bijeengeharkt aan de rechtspersoon kan worden toegekend, feitelijk in staat zijn het optreden van de rechtspersoon te bepalen, hoe eerder de toekenning gerechtvaardigd zal zijn.*" Het Nut-arrest⁹⁶ heeft niet alleen geholpen bij de verwerping van de orgaantheorie in het strafrecht,⁹⁷ maar diende ook bij het aanvaarden van de bijeenharking van het opzet. Daarbij is

⁹⁴ H. VAN BAVEL, "De rechtspersoon in ons schuldstrafrecht: over het moreel bestanddeel van het misdrijf in hoofde van de rechtspersoon" in F. VERBRUGGEN, R. VERSTRAETEN, D. VAN DAELE, en B. SPRIET (eds.), *Strafrecht als roeping. Liber amicorum Lieven Dupont*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2005, 139.

⁹⁵ J. DE HULLU, *Materieel Strafrecht, Over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, Deventer, Kluwer, 2006, 260; C. KELK, *Studieboek materieel strafrecht*, Deventer, Kluwer, 2005, J. REMMELINK, *Inleiding tot de studie van het Nederlandse Strafrecht*, Arnhem, Gouda Quint B.V., 1995, 154; H. SACKERS, P. MEVIS Y. en BURUMA, *Fraudedelicten*, Deventer, Kluwer, 2000, R. TORRINGA, *Strafbaarheid van rechtspersonen*, Arnhem, Gouda Quint B.V., 1984, 99-100; A. VAN STRIEN, *De rechtspersoon in het strafproces: een onderzoek naar de procesrechtelijke aspecten van de strafbaarheid van rechtspersonen*, Den Haag, Sdu 1996, 88.

⁹⁶ HR 16 juni 1981, NJ 1981, 1938.

⁹⁷ Cf. supra.

het wel belangrijk om te herhalen dat het opzet van de rechtspersoon niet zomaar een optelling van de geestesgesteldheid van verschillende natuurlijke personen kan zijn. Het moet nog steeds mogelijk zijn om aan de hand van het wetens en wilens optreden van de natuurlijke personen tot een eigen opzet van de rechtspersoon te besluiten. Het verbod van afgeleide verantwoordelijkheid in het strafrecht geldt immers ook voor het opzet van meerdere natuurlijke personen. Dat verbod is niet het enige argument daarvoor. In het vennootschapsrecht is immers erkend dat een vennootschap⁹⁸ meer is dan de som van natuurlijke personen alleen. Bijgevolg is ook het opzet van de rechtspersoon meer dan het opzet van de natuurlijke personen alleen, ook al is hier nog steeds sprake van de toerekening van het opzet. Ook in de Belgische rechtsleer wordt de bijeenharking van het moreel element aangenomen als middel om tot de strafbaarheid van de rechtspersoon te besluiten, eveneens onder de voorwaarde dat het mogelijk is tot het eigen opzet van de rechtspersoon te besluiten.⁹⁹

Om tot het opzet van de rechtspersoon te besluiten, kan niet alleen het opzet van verschillende personen bijengeharkt worden, maar kan de rechter ook meerdere feiten samennemen. Wanneer immers herhaalde delicten plaatsvinden, zal de rechtspersoon niet meer kunnen beweren dat hij er niets van wist. Op die manier kan zowel het opzet van een natuurlijke persoon aan de rechtspersoon toegerekend worden, als het eigen opzet van de rechtspersoon vastgesteld worden, wat we hierna behandelen.

3.2.2.3. Het opzet van de rechtspersoon zelf¹⁰⁰

3.2.2.3.1. Stilzwijgende toestemming en bedrijfspolitiek – functioneel daderschap

Het opzet van de rechtspersoon kan uit de bedrijfspolitiek, de beslissingsstructuur, de bedrijfstactiek, de bedrijfs- of beleidsvoering, de feitelijke gang van zaken, het psychisch klimaat van de onderneming worden afgeleid. Daar zijn voorbeelden van terug te vinden in de Nederlandse rechtspraak. Zo werden enkele BV's veroordeeld waarvan het doel eigenlijk alleen maar oplichting was.¹⁰¹ Een andere toepassing was de veroordeling van een transportbedrijf wegens de systematische overtreding van de Rijttijdenwet,

⁹⁸ Het feit dat niet elke vennootschap een rechtspersoon is, doet hier niet ter zake.

⁹⁹ F. DERUYCK, *De rechtspersoon in het strafrecht*, Gent, Mys & Breesch, 1996, 236; H. VAN BAVEL, "De rechtspersoon in ons schuldstrafrecht: over het moreel bestanddeel van het misdrijf in hoofde van de rechtspersoon" in F. VERBRUGGEN, R. VERSTRAETEN, D. VAN DAELE, en B. SPIRIET (eds.), *Strafrecht als roeping. Liber amicorum Lieven Dupont*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2005, 130.

¹⁰⁰ Het eigen opzet van de rechtspersoon mag niet worden begrepen als het tegenovergestelde van het opzet van iemand anders. Ook bij toerekening van het opzet van een natuurlijke persoon moet kunnen besloten worden tot het eigen opzet. Het eigen opzet van de rechtspersoon betekent hier echter de vaststelling van het opzet bij de rechtspersoon aan de hand van andere elementen dan het opzet van een natuurlijke persoon.

¹⁰¹ HR 2 maart 1982, *NJ* 1982, 1549; HR 2 februari 1984, *NJ* 1984, 1914.

waarzonder de onderneming dacht niet te kunnen functioneren.¹⁰² Het beginsel van eigen opzet van een rechtspersoon werd recent bevestigd door de Hoge Raad: “Voor zover de klachten berusten op de opvatting dat in geval van vervolging van een rechtspersoon voor een bewezenverklaring van opzet bij de rechtspersoon is vereist dat komt vast te staan dat de namens die rechtspersoon optredende natuurlijke personen met dat opzet hebben gehandeld, falen ze, nu die opvatting onjuist is.”¹⁰³

Ook in België neemt men aan dat soms de hele bedrijfspolitiek van een rechtspersoon op het opzet van die rechtspersoon kan wijzen.¹⁰⁴ In de parlementaire voorbereiding werd een voorbeeld gegeven waarbij de raad van bestuur pro forma een brief rondstuurt waarin witwassen verboden wordt en die zelfs preventieve informatiesessies voor het personeel organiseert, terwijl het de traditie in die rechtspersoon is dat witwassen wordt aangemoedigd. De commissie hield ook voor dat een passieve, inerte houding of gebrek aan reactie van de organen voor de vennootschap een misdrijf uitmaakt.¹⁰⁵ De Nauw en Deruyck halen daarbij Nederlandse rechtsleer aan die “het voor corporaties karakteristiek gegeven dat systeembepalende, defectueuze ontwikkelingen over een langere periode niet tot individuele beslissingen kunnen worden herleid” erkennen.¹⁰⁶ Ook kunnen onredelijke budgettaire beperkingen, hoewel die in de parlementaire voorbereiding aangehaald worden als voorbeelden van onachtzaamheid, een opzettelijke bedrijfspolitiek aanduiden.¹⁰⁷

Het opzet ligt in die gevallen eigenlijk in het aanvaarden van bepaalde gedragingen,¹⁰⁸ wat een van de criteria is voor het functioneel daderschap. De

¹⁰² HR 22 maart 1983, *NJ* 1983, 1605.

¹⁰³ HR 29 april 2008.

¹⁰⁴ Verslag namens de commissie over het wetsvoorstel tot invoering van de strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen, Parl.Doc. Senaat, 1998-99, nr. 1217/6; A. DE NAUW en F. DERUYCK, “De strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen”, *RW* 1999-2000, 905; F. DERUYCK, *De rechtspersoon in het strafrecht*, Gent, Mys & Breesch, 1996, 234; D. PACQUÉE, “De « strafrechtspersoon » : bespiegelingen omtrent het moreel element in de wet strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen”, *Jura Falc.* 2007-08, 496; H. VAN BAVEL, “De rechtspersoon in ons schuldstrafrecht: over het moreel bestanddeel van het misdrijf in hoofde van de rechtspersoon” in F. VERBRUGGEN, R. VERSTRAETEN, D. VAN DAELE, en B. SPIRIET (eds.), *Strafrecht als roeping. Liber amicorum Lieven Dupont*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2005, 136; S. VAN DYCK en V. FRANSSSEN, “Tien jaar strafrechtelijke verantwoordelijkheid voor rechtspersonen. (Deel 1)”, *TRV* 2008, (599) nr. 57.

¹⁰⁵ Verslag namens de commissie over het wetsvoorstel tot invoering van de strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen, Parl.Doc. Senaat, 1998-99, nr. 1217/6, 24.

¹⁰⁶ D. ROEF en T. DE ROOS, “De strafrechtelijke aansprakelijkheid van de rechtspersoon in Nederland: rechtstheoretische beschouwingen bij enkele praktische knelpunten” in M. FAURE en K. SCHWARZ, *De strafrechtelijke en civielrechtelijke aansprakelijkheid van de rechtspersoon en zijn bestuurders*, Antwerpen, Intersentia, 1998, (49) 93.

¹⁰⁷ Corr. Gent 23 juni 2003, *TMR* 2003, 655; Corr. Gent 3 november 2003, *TMR* 2004, 591; Corr. Dendermonde 26 januari 2004, *NjW* 2005 (verkort).

¹⁰⁸ S. DE VALK, *Aansprakelijkheid van leidinggevenden naar privaatrechtelijke, strafrechtelijke en bestuursrechtelijke maatstaven*, s.l., s.n., 2009, 336; D. PACQUÉE, “De « strafrechtspersoon » :

functionele dader is de persoon die het misdrijf materieel wordt toegerekend. Het functioneel daderschap werd oorspronkelijk ontwikkeld om een delict begaan door een natuurlijke persoon toe te rekenen aan een andere natuurlijke persoon. Bij het aanvaarden van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen, werd echter vlug aangenomen dat de criteria voor functioneel daderschap ook toepasselijk kunnen zijn op rechtspersonen.¹⁰⁹ Het opzet en daderschap zijn bij rechtspersonen echter niet altijd scherp onderscheiden, zodat de aanvaarding van de strafbare handelingen reeds vaak het moreel element veronderstelt. Dat bleek ook uit een arrest van de Hoge Raad uit 2008, waarin voor de vaststelling van zowel het daderschap als van het opzet de handelingen en wetenschap van dezelfde personen beslissend waren.¹¹⁰ Op die manier kunnen de functionele daderschapscriteria leiden tot het vaststellen van het opzet in hoofde van de rechtspersoon.

Het IJzerdraadarrest¹¹¹ kan beschouwd worden als hét basisarrest van het Nederlandse strafrecht. In dat arrest aanvaardde de Hoge Raad het functioneel daderschap, waardoor niet alleen de personen die de verboden gedragingen fysiek stellen, kunnen worden gestraft, maar ook de personen die zeggenschap over die handeling hebben. Opdat niet alleen de fysieke daders strafbaar kunnen worden gesteld, maar ook de personen die de verantwoordelijkheid voor de handeling dragen, heeft de Hoge Raad in dat arrest twee cumulatieve criteria uitgewerkt:

De maatstaf van de beschikkingsmacht

Was de persoon bevoegd om in te grijpen, had hij de gang van zaken in handen, kon hij over de handeling beschikken, lag het in zijn machtssfeer? Eventueel komt daar nog de vraag bij of de gedraging tot het terrein van zijn beroeps- of bedrijfsuitoefening behoorde.¹¹² Het feit dat een delict plaatsvond binnen een onderneming, leidt niet automatisch tot de conclusie dat de (eigenaar van de) onderneming over die handeling kon beschikken,¹¹³ dat moet nog afzonderlijk onderzocht en bewezen worden.

Het aanvaardingscriterium

Aanvaardde de persoon de gedraging of placht hij die te aanvaarden? Zijn er voldoende aanwijzingen in de gang van zaken in het bedrijf dat de (eigenaar

bespiegelingen omtrent het moreel element in de wet strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen”, *Jura Falc.* 2007-08, 495.

¹⁰⁹ Zie o.m. HR 1 juli 1981, NJ 1982, 292-296; HR 14 januari 1992, NJ 1992, 1657-1662.

¹¹⁰ HR 29 april 2008.

¹¹¹ HR 23 februari 1954, NJ 1954, 753-759.

¹¹² D. DE JONG en G. KNIGGE, *Het materiële strafrecht*, Deventer, Kluwer, 2003, 254; A. MULDER en D. DOORENBOS, *Schets van het economisch strafrecht*, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 2008, 40; J. REMMELINK, *Inleiding tot de studie van het Nederlandse Strafrecht*, Arnhem, Gouda Quint B.V., 1995, 151.

¹¹³ HR 24 mei 2005.

van de) onderneming heeft aanvaard dat de onderschikten het niet te nauw namen of blijkt op een andere manier dat hij dat placht te aanvaarden, ook al was hij niet rechtstreeks betrokken bij het delict?¹¹⁴ De functionele dader moet zich minstens bewust zijn geweest van de niet te verwaarlozen kans dat die strafbare gedraging kan worden gesteld en ondanks dat gevaar toch geen stappen ondernomen hebben om het delict te vermijden.

Het is dat laatste criterium dat zorgt voor de verbinding met de psychische bestanddelen. Theoretisch gezien is er een onderscheid, er moet immers eerst voldaan zijn aan de vereisten voor functioneel daderschap vooraleer de rechter kan overgaan tot het vaststellen van opzet bij de functionele dader en beide elementen moeten afzonderlijk vastgesteld worden.¹¹⁵ Daarenboven is er een mogelijkheid dat de onderneming zich bewust is van het plaatsvinden van verboden gedragingen, maar het onmogelijk is om het opzet aan te tonen.¹¹⁶ Ondanks die theoretische overwegingen, veronderstelt het vervullen van het aanvaardingscriterium praktisch vaak het opzet van de functionele dader.¹¹⁷ Daarbij stelt de rechtspraak in het merendeel van de zaken het voorwaardelijk of eventueel opzet vast. Zowel in Nederland als in België heeft de rechtspraak en rechtsleer daar nagenoeg dezelfde invulling aangegeven,¹¹⁸ namelijk dat men “*zich willens en wetens blootstelt aan de geenszins als denkbeeldig te verwaarlozen kans*”.¹¹⁹ Een recentere beschrijving bestaat in “*het bewust aanvaarden van de aanmerkelijke kans en het op de koop toenemen ervan*”.¹²⁰ In de Belgische rechtsleer hebben personen eventueel opzet wanneer die “*vooraf ongewilde maar quasi-onvermijdelijke gevolgen aanvaarden*”¹²¹ of die er “*op de koop toenemen*”.¹²²

¹¹⁴ A. MULDER en D. DOORENBOS, *Schets van het economisch strafrecht*, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 2008, 41.

¹¹⁵ HR 23 februari 1954, *NJ* 1954, 753-759: “(...) dat opzet ten aanzien van enig delict of delictsbestanddeel door het Nederlandse strafrecht nergens wordt toegerekend aan een natuurlijke persoon, indien die geestesgesteldheid bij hem of haar niet persoonlijk aanwezig is geweest.” Cf. supra: geen afgeleide verantwoordelijkheid.

¹¹⁶ A. MULDER en D. DOORENBOS, *Schets van het economisch strafrecht*, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 2008, 42.

¹¹⁷ Zie o.m. HR 19 november 1991, *NJ* 1992, 984; J. DE HULLU, *Materieel Strafrecht, Over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, Deventer, Kluwer, 2006, 260-261; D. DE JONG en G. KNIGGE, *Het materiële strafrecht*, Deventer, Kluwer, 2003, 256; A. MULDER en D. DOORENBOS, *Schets van het economisch strafrecht*, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 2008, 42.

¹¹⁸ In Nederland is men iets milder dan sommige juristen in België (men is het nog niet eens in de Belgische rechtsleer), maar de Belgische rechtspraak is onzes inziens soepel genoeg om even makkelijk toe te passen bij het aanvaardingscriterium van het functionele daderschap. Binnen de Belgische rechtspraak is immers ook het a priori aanvaarden van de gevolgen waarvan men zich bewust is voor het handelen voldoende, waardoor het aanvaardingscriterium ook wordt ingevuld.

¹¹⁹ HR 9 november 1954, *NJ* 1955, 97.

¹²⁰ HR 15 oktober 1996, *NJ* 1997, 1079; HR 25 maart 2003.

¹²¹ F. VERBRUGGEN en R. VERSTRAETEN, *Strafrecht & Strafprocesrecht voor bachelors*, Antwerpen, Maklu, 2007, 53.

¹²² C. VAN DEN WYNGAERT, *Strafrecht, Strafprocesrecht & Internationaal Strafrecht*, Antwerpen, Maklu, 2007, 286.

Omdat het in sommige gevallen niet mogelijk was om aan het aanvaardingscriterium als “bewustheidseis” te voldoen hoewel elke redelijke mens de bestraffing van de onderneming verwachtte, heeft de Hoge Raad in 2003 zijn rechtspraak versoepeld.¹²³ De functionele dader aanvaardde het delict of placht het te aanvaarden nu ook wanneer hij niet de zorg heeft betracht “*die in redelijkheid van de rechtspersoon kon worden gevergd met het oog op de voorkoming van de gedraging.*” Die verruiming heeft tot gevolg dat het opzet niet meer nagenoeg automatisch volgt uit het functionele daderschap wanneer men de aanvaarding al kan bewijzen door een louter gebrek aan zorg. Het opzet moet in dat geval telkens afzonderlijk bewezen worden. Hoewel dat geval de toerekening van het moreel element enigszins bemoeilijkt, mogen de merites van dat arrest niet onderschat worden. Het heeft immers de praktijk bevestigd van een redelijke toerekening in het strafrecht. Dat gaat evenwel over de materiële toerekening, maar niets staat eraan in de weg hetzelfde criterium toe te passen voor de morele toerekening, zolang men niet overgaat tot een automatische toerekening, wat haaks zou staan op het verbod van afgeleide verantwoordelijkheid.¹²⁴ Het moet nog steeds gaan om een eigen opzet van de rechtspersoon. Het criterium van de redelijke toerekening van het opzet zou dan bij het eigen opzet op dezelfde manier kunnen worden verwoord als bij de toerekening van het opzet van een natuurlijke persoon aan de rechtspersoon: “*opzet (...) bij een rechtspersoon kan worden bewezen indien het – alle relevante factoren van de betreffende casus in aanmerking genomen – redelijk is om opzet (...) aan een rechtspersoon toe te rekenen.*”¹²⁵

Het Gerechtshof te 's-Hertogenbosch besloot in een arrest uit 2004¹²⁶ tot het voorwaardelijk opzet van de rechtspersoon, daar die niet had onderzocht of bepaalde afvalstoffen die door een derde in de door hem gehuurde ruimte waren opgeslagen, gevaarlijk waren. Daardoor zou de opslag immers vergunningsplichtig zijn. Het Hof oordeelde dat de rechtspersoon die een opslagruimte verhuurde aan een bedrijf waarvan hij wist dat het een onderdeel van een omvangrijke metaalverwerkende multinational was, op de hoogte diende te zijn van de aard en samenstelling van de stof, welke hij voor dat bedrijf in opslag wenste te nemen. Het Gerechtshof kon met andere woorden de aanvaarding die leidde tot het functionele daderschap niet onderscheiden van het voorwaardelijke opzet.

Waar in Nederland de criteria voor het functionele daderschap kunnen dienen voor de toerekening van het moreel element aan de rechtspersoon, aanvaardt men in België diezelfde oplossing, maar dan als stilzwijgende toestemming of

¹²³ HR 21 oktober 2003, cf. supra.

¹²⁴ S. DE VALK, *Aansprakelijkheid van leidinggevend naar privaatrechtelijke, strafrechtelijke en bestuursrechtelijke maatstaven*, s.l., s.n., 2009, 334; E. GRITTER, “De strafbaarheid van de rechtspersoon”, in Van der Leij 2007, 73-75.

¹²⁵ DE HULLU, J., *Materieel Strafrecht, Over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, Deventer, Kluwer, 2006, 261.

¹²⁶ Gerechtshof 's-Hertogenbosch 20 januari 2004.

bedrijfspolitiek. In de parlementaire voorbereiding verwees de commissie naar de stilzwijgende toestemming van de organen voor de kwestieuze gedragingen. De passieve houding of schuldige onwetendheid kunnen volstaan voor het opzet van de rechtspersoon.¹²⁷ Dat kan begrepen worden als de situatie waarin een persoon zich bewust geen vragen stelt over het al dan niet strafbaar karakter van zijn gedragingen.¹²⁸ Dat is dan ook in België een toepassing van het eventueel opzet, waarbij de dader zich bewust is van de eventuele nadelige gevolgen van zijn handelingen en toch die gedraging stelt en dus aanvaardt dat die consequenties kunnen plaatsvinden. De indicaties in het verslag van de commissie doen denken aan de criteria voor het functioneel daderschap in Nederland.¹²⁹ Daarbij moet niet alleen aangetoond worden dat de rechtspersoon invloed kon uitoefenen, – dat is immers meestal het geval – maar ook duidelijk bewezen worden dat de rechtspersoon wetens en willens niet de nodige handelingen gesteld heeft om het misdrijf te voorkomen of te beëindigen.¹³⁰ Een toepassing daarvan was opnieuw het arrest van het Hof van Beroep in Gent.¹³¹ Dat oordeelde namelijk dat *“er moet worden nagegaan of de “organen” beschikkingsmacht hebben over de strafbare feiten die het voorwerp uitmaken van de tenlastelegging(en) (m.a.w. of zij erover konden beschikken of deze feiten al dan niet zouden plaatsvinden) en of deze feiten daadwerkelijk ook werden begaan in omstandigheden welke in redelijkheid toelaten vast te stellen dat de bedoelde “organen” dergelijke feiten aanvaardden of gewoonlijk aanvaardden. De verantwoordelijkheid van de rechtspersoon zal enkel kunnen worden weerhouden wanneer in redelijkheid komt vast te staan dat de beleidsorganen opdracht hebben gegeven tot (of op één of andere wijze instituerend of nalatig zijn tussengekomen bij) het tot stand komen van de strafbare feiten.”* Hoewel de conclusie daarvan eigenlijk zou moeten zijn dat de organen strafbaar zijn, en niet zoals het Hof besluit de rechtspersoon, is toch duidelijk dat de IJzerdraadcriteria ook in de Belgische rechtspraak doorgedrongen zijn. We kunnen nog enkele andere voorbeelden geven van de vaststelling van de stilzwijgende toestemming van de rechtspersoon, telkens evenwel met toepassing van het aanvaardingscriterium. Zo is er het vonnis van de Correctionele rechtbank in Brugge¹³² waarin de kennis van de feiten van de zaakvoerder aan de rechtspersoon toegerekend werd en zo werd geconcludeerd dat de rechtspersoon die feiten oogluikend

¹²⁷ Verslag namens de commissie over het wetsvoorstel tot invoering van de strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen, Parl.Doc. Senaat, 1998-99, nr. 1217/6.

¹²⁸ D. PACQUÉE, “De « strafrechtspersoon » : bespiegelingen omtrent het moreel element in de wet strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen”, *Jura Falc.* 2007-08, 494; G. STESSENS, “Wanneer kan een misdrijf aan een rechtspersoon worden toegerekend?” in X., *Bestendig Handboek Venootschap & Aansprakelijkheid*, Mechelen, Kluwer, losbl., 303.

¹²⁹ D. PACQUÉE, “De « strafrechtspersoon » : bespiegelingen omtrent het moreel element in de wet strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen”, *Jura Falc.* 2007-08, 494.

¹³⁰ D. PACQUÉE, “De « strafrechtspersoon » : bespiegelingen omtrent het moreel element in de wet strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen”, *Jura Falc.* 2007-08, 494; S. VAN DYCK en V. FRANSSSEN, “Tien jaar strafrechtelijke verantwoordelijkheid voor rechtspersonen. (Deel 1)”, *TRV* 2008, (599) nr. 57.

¹³¹ Gent 18 september 2003, www.projucit.be.

¹³² Corr. Brugge 5 november 2003, www.projucit.be.

toegelaten had, of de zaak waarin de Correctionele rechtbank van Dendermonde¹³³ de rechtspersoon veroordeelde omdat de bevoegde organen niets hadden ondernomen om iets te doen aan een onwettige toestand en die zomaar werd gedoogd. De afwezigheid van protest van de bevoegde organen kan in concrete gevallen soms voldoende zijn om de stilzwijgende toestemming van de rechtspersoon vast te stellen.¹³⁴

3.2.2.3.2. *Verzet van het orgaan*

Het verzet van een bevoegd orgaan tegen een strafbare gedraging kan een indicatie zijn van de onschuld van de rechtspersoon.¹³⁵ Toch zijn ook hier de concrete omstandigheden belangrijker dan het formele kader. Het voorbeeld hierboven aangehaald uit de Belgische voorbereidende werken getuigt ook van dat element. Een formeel verzet is met andere woorden niet voldoende, het moet tevens reëel zijn. Ook het moment waarop het orgaan zich verzet, bijvoorbeeld voor of na het instellen van de vervolging, heeft invloed op de vaststelling van het opzet.¹³⁶ Zoals gezegd kan het gebrek aan verzet dan op zijn beurt het opzet van de rechtspersoon aanduiden. Zoals alles in deze bijdrage kan dat evenwel niet automatisch gebeuren. In Nederland geldt onzes inziens hetzelfde, aangezien men een oplossing zoekt voor het probleem dat rijst wanneer sommige leden van een orgaan uitdrukkelijk wel en andere uitdrukkelijk geen opzet hadden.¹³⁷ Wanneer het dan niet redelijk is het opzet van de ene leden toe te rekenen, zal het verzet van de anderen, wat volgens ons door “uitdrukkelijk geen opzet hebben” wordt weerspiegeld, ertoe leiden dat de rechtspersoon geen opzet heeft.

3.2.2.3.3. *Herhaaldelijk karakter van de inbreuken*

Wanneer verschillende opzettelijke of onachtzaamheidsmisdrijven van dezelfde aard kunnen worden toegerekend aan de rechtspersoon, stellen de rechters vaak het opzet van de rechtspersoon vast. In het Vlaams Blok-arrest¹³⁸ werd geoordeeld dat het kennelijk en herhaaldelijk verkondigen van discriminatie van de politieke partijen waarvan de rechtspersoon vaste deelstructuren waren, borg stond voor het wetens en willens karakter van het behoren tot en van het verlenen van medewerking aan een groep of vereniging die discriminatie en segregatie verkondigt. Andere voorbeelden in de rechtspraak zijn te vinden in de hypothesen van voortgezette of voortdurende

¹³³ Corr. Dendermonde 24 maart 2003, *TMR* 2003, 527.

¹³⁴ Gent 23 juni 2003, *TMR* 2003, 657; Gent 17 oktober 2003, *TMR* 2004, 202; Corr. Gent 25 maart 2002, *TMR* 2002, 438.

¹³⁵ Verslag namens de commissie over het wetsvoorstel tot invoering van de strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen, Parl.Doc. Senaat, 1998-99, nr. 1217/6.

¹³⁶ S. VAN DYCK en V. FRANSEN, “Tien jaar strafrechtelijke verantwoordelijkheid voor rechtspersonen. (Deel 1)”, *TRV* 2008, (599) nr. 58.

¹³⁷ J. DE HULLU, *Materieel Strafrecht, Over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, Deventer, Kluwer, 2006, 258 en 261.

¹³⁸ Gent 21 april 2004, *AM* 2004, 170.

misdrijven.¹³⁹ Zo handelt de rechtspersoon die na herhaaldelijke aanmaningen van de milieu- of arbeidsinspectie niets onderneemt om nieuwe misdrijven te voorkomen, opzettelijk.¹⁴⁰ Van een voortdurend opzettelijk misdrijf is sprake wanneer de rechtspersoon niets doet om de delictuele toestand te beëindigen, hoewel de inspectie hem daartoe aangemaand heeft.¹⁴¹ In andere rechtspraak wordt uit dezelfde omstandigheden de onachtzaamheid van de rechtspersoon afgeleid.¹⁴² In Nederland is hetzelfde mogelijk, het herhaaldelijk karakter van de misdrijven kan immers zowel leiden tot de toerekening van het opzet van de natuurlijke personen bij de verschillende strafbare gedragingen aan de rechtspersoon als tot het vaststellen van het eigen opzet van de rechtspersoon.¹⁴³

3.2.2.3. Tussentijdse conclusie

Het antropomorfisme voorgestaan door de Belgische wetgever, is apert onhoudbaar. De mechanismen om tot het eigen opzet van de rechtspersoon te besluiten, zijn in vele gevallen onvoldoende in de concrete omstandigheden. Daarom wordt ook in België in grote mate beroep gedaan op de toerekening van het opzet van de natuurlijke persoon aan de rechtspersoon. Zoals gezegd, staat het verbod op afgeleide verantwoordelijkheid daar niet aan in de weg, als de feitelijke omstandigheden erop wijzen dat het opzet van de natuurlijke persoon het opzet van de rechtspersoon betekent. Bovendien hanteert de Nederlandse noch de Belgische rechtspraak de orgaantheorie, de feitelijke omstandigheden primeren steevast. In de gevallen waar wel tot het eigen opzet van de rechtspersoon besloten wordt, is in beide landen het voorwaardelijk opzet veelal beslissend, in Nederland aan de hand van het aanvaardingscriterium, in België via stilzwijgende toestemming. Centraal staat evenwel in allebei de landen dat het opzet van de natuurlijke persoon het opzet van de rechtspersoon moet weerspiegelen, een automatische toerekening is uit den boze. De conclusie over het onderdeel over het opzet is de manifest gelijklopende rechtspraak in beide landen. Het gevolg daarvan is dat “de redelijke toerekening” ook in België een oplossing kan zijn voor de moeilijke gevallen.

¹³⁹ S. VAN DYCK en V. FRANSSEN, “Tien jaar strafrechtelijke verantwoordelijkheid voor rechtspersonen. (Deel 1)”, *TRV* 2008, (599) nr. 66. Wettelijke herhaling is immers onmogelijk. De reden daarvoor is dat de toepassing van wettelijke herhaling bepaald wordt aan de hand van de hoogte van de voorgaande opsluiting of gevangenisstraf, wat aan een rechtspersoon niet kan worden opgelegd.

¹⁴⁰ Gent 18 september 2003, www.projucit.be; Corr. Antwerpen 14 februari 2006, onuitg., aangehaald door S. VAN DYCK en V. FRANSSEN, “Tien jaar strafrechtelijke verantwoordelijkheid voor rechtspersonen. (Deel 1)”, *TRV* 2008, (599) nr. 66.

¹⁴¹ Corr. Gent 20 maart 2007, *TMR* 2007, 349.

¹⁴² Cf. infra.

¹⁴³ Cf. supra.

3.2.3. *Onachtzaamheid of schuld sensu stricto*

3.2.3.1. Algemeen

Culpa is geschikter om toe te passen op rechtspersonen, daar een gebrek aan voorzichtigheid en voorzorg makkelijker vast te stellen is bij rechtspersonen dan het wetens en willens handelen ervan. Een rechtspersoon is immers net zoals een natuurlijke persoon een actor in de samenleving en dus heeft hij een zorgplicht, moet hij zich als een bonus pater familias gedragen tegenover de maatschappij en de personen die er deel van uitmaken. Daardoor hoeft men de toerekeningsconstructie minder vaak toe te passen.

In België wil men theoretisch gezien ook bij onachtzaamheid niet weten van toerekening van het moreel element van de natuurlijke persoon aan de rechtspersoon. De voorbereidende werken van de wet tot invoering van de strafrechtelijke aansprakelijkheid voor rechtspersonen voeren immers ook voor onachtzaamheidsmisdriften een antropomorfisme in: *“Aangetoond zal moeten worden (...) dat er een nalatigheid is op het niveau van de rechtspersoon die in causaal verband staat met het misdrijf.”* Op dezelfde manier als bij het opzet kunnen we echter weerleggen dat toerekening van de onachtzaamheid van een natuurlijke persoon aan de rechtspersoon uit den boze is. Toch zal, zoals in Nederland, gemakkelijker kunnen worden besloten tot de eigen onachtzaamheid van de rechtspersoon, aangezien het criterium van de bonus pater familias beter op de rechtspersoon kan worden toegesneden. Bovendien is er een veel uitgebreidere jurisprudentie over onachtzaamheidsmisdriften begaan door rechtspersonen dan over opzettelijke misdriften. Dat heeft een voor de hand liggende reden. De misdriften die rechtspersonen het meest begaan, zijn die tegen de sociale of milieuwetgeving. Die wetgeving bestaat voornamelijk uit algemene regels en accessoir de omschrijving van enkele wanbedrijven die een inbreuk uitmaken op die regels. De klassieke doctrine¹⁴⁴ over de vereiste schuldvorm bij stilzwijgen van de wet is de volgende: opzet is vereist voor misdaden en kernwanbedrijven, dat zijn wanbedrijven omschreven in het Strafwetboek en in wetten die hoofdzakelijk strafbepalingen omvatten. Onachtzaamheid is daarentegen voldoende voor overtredingen en voor wanbedrijven die omschreven worden in andere wetten. Bijgevolg is onachtzaamheid voldoende voor de meeste milieu- en sociale misdriften en dus voor de meeste misdriften begaan door rechtspersonen, waardoor het merendeel van de jurisprudentie over het moreel element bij rechtspersonen dus over onachtzaamheidsmisdriften handelt. In Nederland daarentegen leidt het minder problematische karakter van culpoze misdriften tot minder bronnen.

¹⁴⁴ Zie o.m. P. ARNOU, “Het moreel bestanddeel van het misdrijf : oude en nieuwe wegen door het moeras”, *AJT* 1999-2000, 26; F. VERBRUGGEN en R. VERSTRAETEN, *Strafrecht & Strafprocesrecht voor bachelors*, Antwerpen, Maklu, 2007, 56-57.

3.2.3.2. Toerekening van schuld van natuurlijke personen aan de rechtspersoon

Zoals gezegd wordt die methode, in tegenstelling tot bij het opzet, waarbij het wetens en willens optreden van natuurlijke personen de belangrijkste factor is in het vaststellen van het opzet van de rechtspersoon, minder toegepast dan het vaststellen van de eigen schuld van de rechtspersoon. Dat wil echter niet zeggen dat de toerekening niet belangrijk is. Een voorbeeld van de toerekening van de onachtzaamheid van de natuurlijke personen aan de rechtspersoon is het arrest van de Hoge Raad in Nederland over de Enschedese vuurwerkcramp.¹⁴⁵ De directeuren van de vennootschap onder firma SE Fireworks waren in ernstige mate tekort geschoten in de plicht om de bij uitstek met het oog op de brandpreventie en brandveiligheid gegeven vergunningsvoorschriften nauwgezet na te leven en hadden bepaalde opzettelijk overtreden. Ze hadden bovendien nagelaten te controleren of aan de voorschriften was voldaan. Op basis daarvan werd SE Fireworks veroordeeld voor brand door schuld.¹⁴⁶

Voor de toerekening van onachtzaamheid zijn dezelfde principes toepasselijk als bij de toerekening van opzet. Bijgevolg volstaat het te verwijzen naar wat we gezegd hebben over opzet. Een verschil echter is te vinden bij de bijeenharking van de culpa bij verschillende natuurlijke personen. Natuurlijke personen kunnen een zodanig lichte fout gemaakt hebben, dat ze individueel niet strafbaar zijn. Als men echter al die lichte fouten van de verschillende natuurlijke personen optelt, kan de culpa van de rechtspersoon voldoende zijn voor strafbaarheid. Bij het opzet is het opzet aanwezig of niet, opzet is niet genuanceerd.¹⁴⁷ Een voorbeeld daarvan vinden we in de Nederlandse rechtspraak.¹⁴⁸ Door een cumulatie van onzorgvuldig handelen en nalaten van het personeel van een kinderdagverblijf, was een kleine baby gestorven. De rechters veroordeelde bijgevolg de rechtspersoon voor dood door schuld, waarbij gebruik werd gemaakt van de criteria uitgewerkt in het Zijpe-arrest.

In de Belgische rechtspraak wordt met de schuldvorm van natuurlijke personen alleen zelden uitdrukkelijk rekening gehouden. Men neemt daarentegen de eigen onachtzaamheid van de rechtspersoon aan, onder andere gebaseerd op de schuld van de natuurlijke personen. Dat ligt in lijn met de zoals voor opzet uit de onsamenhangende parlementaire voorbereiding¹⁴⁹ afgeleide regel: de

¹⁴⁵ HR 1 februari 2005.

¹⁴⁶ Art. 158 (oud) Sr.

¹⁴⁷ Men zou kunnen poneren dat voorwaardelijk of eventueel opzet een nuance is van opzet, maar het is en blijft opzet en is op zichzelf strafbaar, het moet niet opgeteld worden om tot strafbaarheid te komen. De strafwetgever vereist soms bijzondere graden van opzet, maar ook dan kan het bijzonder opzet van de rechtspersoon niet gebaseerd worden op het gewone opzet van natuurlijke personen, indien men de toerekeningsconstructie wilt gebruiken, moet het bijzonder opzet ook aanwezig zijn in hoofde van de natuurlijke persoon zelf.

¹⁴⁸ Rechtbank Rotterdam 31 januari 2005.

¹⁴⁹ Verslag namens de commissie over het wetsvoorstel tot invoering van de strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen, *Parl.Doc.* Senaat, 1998-99, nr. 1217/6.

rechter moet rekening houden met de houding van natuurlijke personen binnen de rechtspersoon, zonder dat er daarbij afbreuk wordt gedaan aan de rechtstreekse strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersoon.¹⁵⁰ Bijgevolg zal wat gezegd wordt over de eigen onachtzaamheid van de rechtspersoon vaak gelden als een vorm van toerekening.

Ook nu kan men niet zomaar uit het morele element bij de natuurlijke personen de schuld van de rechtspersoon afleiden. Het moet nog steeds vaststaan dat het handelen van die natuurlijke personen naar het ondernemingsniveau kan getild worden. In die zin oordeelde de Luikse correctionele rechtbank in de Cockerill-zaak.¹⁵¹ *“Wanneer een ongeval het gevolg was van fouten van verschillende ernst, die begaan werden door identificeerbare natuurlijke personen waarvan sommigen opzettelijk de veiligheidsrichtlijnen hebben verwaarloosd, kan de strafrechtelijke aansprakelijkheid voor het ongeval niet worden gelegd bij de rechtspersoon waarvan zij aangestelden zijn.”* Het feit dat die vennootschap winst nastreefde, impliceert immers niet automatisch dat de veiligheidsregels verwaarloosd worden. Dat moet uit de concrete omstandigheden blijken, wat in die zaak niet het geval was.

3.2.3.3. Eigen schuld van de rechtspersoon

We hebben geponeerd dat de criteria voor functioneel daderschap nuttig kunnen zijn bij de toerekening van het moreel element aan de rechtspersoon. Het aanvaardingsvereiste ontwikkeld in 1954,¹⁵² te weten de bewustheidseis, wordt echter vaak als te streng ervaren bij de schuldvorm culpa.¹⁵³ Dat lijkt ons ook logisch, aangezien het vervullen van die vereiste praktisch gezien in vele gevallen voldoende is voor het vaststellen van het opzet.¹⁵⁴ De versoepeling door de Hoge Raad in 2003,¹⁵⁵ die zoals gezegd bij het opzet niet alleen voor de oplossing van de redelijke toerekening, maar ook voor moeilijkheden zorgde aangezien het opzet in dat geval niet meer “automatisch” kan worden vastgesteld, betekent bij onachtzaamheid wel een grote stap vooruit. Wanneer een handeling materieel toegerekend wordt omdat de rechtspersoon niet de zorg betracht heeft “die in redelijkheid kon worden gevergd met het oog op de voorkoming”, zal praktisch gezien de culpa zo goed als bewezen zijn. Bijgevolg zal in de meeste gevallen wanneer voldaan is aan de vereisten voor functioneel daderschap, zowel in de oude als in de nieuwe interpretatie, ook de schuld toegerekend kunnen worden. Op die manier kan besloten worden tot

¹⁵⁰ A. DE NAUW en F. DERUYCK, “De strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen”, *RW* 1999-2000, 904; cf. supra.

¹⁵¹ Corr. Luik 20 september 2004, *JLMB* 2004, 1392.

¹⁵² HR 23 februari 1954, *NJ* 1954, 753-759.

¹⁵³ R. TORRINGA, *Strafbaarheid van rechtspersonen*, Arnhem, Gouda Quint B.V., 1984, 99. Toringa vermeldt hier niet dat slechts de aanvaardingsvereiste als bewustheidseis te streng is, maar dat is ook niet nodig. In de tijd dat hij schreef, bestond de aanvaardingsvereiste slechts uit de bewustheidseis. De versoepeling dateert van na zijn schrijven.

¹⁵⁴ Cf. supra.

¹⁵⁵ HR 21 oktober 2003.

een schuldige bedrijfsvoering. Ook de Belgische rechtspraak past die impliciet toe, wanneer ze oordeelt dat er te weinig toezicht uitgeoefend wordt.¹⁵⁶

In Nederland heeft een rechtspersoon schuld wanneer die niet de wettelijke zorgplicht die op hem rust, naleeft.¹⁵⁷ De culpa kan dan rechtstreeks uit de schending van de zorgplicht van de rechtspersoon worden afgeleid en er kan worden geabstraheerd van natuurlijke personen.¹⁵⁸ De Hoge Raad illustreerde dat in een arrest uit 2006.¹⁵⁹ De rechtspersoon was schuldig aan dood door schuld van twee kinderen omdat hij de wettelijke vereisten voor toezicht, waarvan de rechtspersoon de normadressaat was, niet had nageleefd. Daardoor verweet de Hoge Raad hem aanmerkelijk nalatig handelen. De voorzienbaarheid¹⁶⁰ van het gevolg van het niet naleven van die voorschriften, in casu de dood van twee kinderen, leidde de Hoge Raad op objectieve wijze af uit het schenden van de wettelijke vereisten.¹⁶¹ Indien geen wettelijke voorschriften voorhanden zijn, moet men zich daarentegen afvragen of de dader gezien zijn kennis en ervaring kon voorzien of behoorde te voorzien dat zijn gedrag het gevolg zou veroorzaken en dus aanmerkelijk onvoorzichtig was.¹⁶² Rechtsgeleerden nemen daarenboven aan dat schuldige bedrijfspolitiek kan voortvloeien uit het onvoldoende naleven van veiligheidsvoorschriften, een gebrekkige organisatiestructuur of onvoldoende controle op de naleving van veiligheidsvoorschriften die op zichzelf beschouwd wellicht goed zijn.¹⁶³

Een vergelijking is mogelijk met de Belgische rechtspraak die besluit tot de gebrekkige interne organisatie binnen de rechtspersoon aan de hand van het gebrek aan een ordentelijk veiligheids- of milieubeleid. Het Gentse Hof van Beroep oordeelde in dat verband het volgende: *“Het betreft een typevoorbeeld van roekeloos (strafbaar) ondernemersgedrag, wellicht ingegeven door het laten primeren van economische (winst-) overwegingen op sociale en menselijke aspecten, die nochtans eveneens (en in de eerste plaats) moeten worden in acht genomen bij het verrichten van arbeid op een werkplaats. De in de dagvaarding omschreven tekortkomingen waren het logische en concrete gevolg van het schuldig en nalatig algemeen gedrag dat de vennootschap op het vlak van de reglementering op de arbeidsbescherming tentoonspreidde. Het concrete nalatig gedrag – dat ertoe leidde dat een werknemer overleed en*

¹⁵⁶ Cf. infra.

¹⁵⁷ Dat was een van de aanleidingen tot de algemene strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen. De wettelijke zorgplicht rustte immers alleen op rechtspersonen en natuurlijke personen konden voor de schending ervan niet aansprakelijk gesteld worden. Dat leidde tot straffeloze schending van die zorgvuldigheidsplicht en dus tot onrechtvaardigheid. Cf. supra.

¹⁵⁸ S. DE VALK, *Aansprakelijkheid van leidinggevendenden naar privaatrechtelijke, strafrechtelijke en bestuursrechtelijke maatstaven*, s.l., s.n., 2009, 338.

¹⁵⁹ HR 22 augustus 2006, NJ 2006, 4667.

¹⁶⁰ Voorzienbaarheid is een van de voorwaarden om culpa te kunnen aannemen, cf. supra.

¹⁶¹ S. DE VALK, *Aansprakelijkheid van leidinggevendenden naar privaatrechtelijke, strafrechtelijke en bestuursrechtelijke maatstaven*, s.l., s.n., 2009, 338.

¹⁶² S. DE VALK, *Aansprakelijkheid van leidinggevendenden naar privaatrechtelijke, strafrechtelijke en bestuursrechtelijke maatstaven*, s.l., s.n., 2009, 338.

¹⁶³ G. MULDER en J. FOKKENS, “De rechtspersoon als dader”, *NJB* 1976, 501.

*een ander gekwetst werd – vormde slechts een exponent van een algemeen nalatig gedrag op het vlak van arbeidsveiligheid, dat het gevolg was van een gebrekkige interne organisatie van de rechtspersoon, waarbij verzuimd werd voldoende algemene en structurele veiligheidsmaatregelen te nemen, zelfs na voorgaande verwittigingen. Elk normaal voorzichtig rechtspersoon, geplaatst in dezelfde omstandigheden, zou anders hebben gehandeld dan de vennootschap in casu heeft gedaan.*¹⁶⁴

In België leidt men met andere woorden uit het niet naleven van wettelijke veiligheidsverplichtingen en van de algemene zorgvuldigheidsplicht een gebrekkige interne organisatie af. Hoewel men in Nederland die omweg niet maakt, lijkt het resultaat weinig te verschillen. Bovendien maken sommige Nederlandse rechtsgeleerden die omweg wel¹⁶⁵ en maakt de Belgische parlementaire voorbereiding die niet.¹⁶⁶ Het feit dat in Nederland op objectieve wijze uit de schending van de voorschriften overgegaan wordt tot de strafbaarheid van de rechtspersoon, is eveneens terug te vinden in België. Het feit dat in beide landen louter materiële inbreuken uitgesloten zijn door het systeem van schuldstrafrecht¹⁶⁷ en onachtzaamheid steeds de minimumvereiste is,¹⁶⁸ verhindert niet dat uit de aanwezigheid van het materiële misdrijfbestanddeel de schuld kan worden afgeleid. Het bewijs dat de beklaagde het misdrijf heeft gepleegd, brengt immers een weerlegbaar feitelijk vermoeden met zich mee dat het misdrijf hem kan worden verweten.¹⁶⁹ Ook uit het Nederlandse arrest blijkt dat het een weerlegbaar vermoeden is, daar de beklaagde geprobeerd had het tegendeel aannemelijk te maken. Dat was echter niet gelukt, waardoor het niet nodig was de culpa uitdrukkelijk te bewijzen. Van echte objectieve aansprakelijkheid in Nederland is dus ook geen sprake, wat in lijn ligt met de theorie over schuld.¹⁷⁰ Opnieuw is geen praktisch verschil te zien tussen België en Nederland.

In Nederland zijn nog twee belangrijke voorbeelden van een gebrek aan zorgvuldigheid te vinden. Ten eerste is er het uiterst bekende arrest van de Rechtbank van Leeuwarden uit 1987.¹⁷¹ Daarbij werd een ziekenhuis vervolgd wegens dood door schuld. Een patiënt was overleden omdat hij een dodelijke hoeveelheid lachgas in plaats van zuurstof was toegediend. De schuld van het

¹⁶⁴ Gent 17 oktober 2002, www.projucit.be.

¹⁶⁵ G. MULDER en J. FOKKENS, "De rechtspersoon als dader", *NJB* 1976, 500.

¹⁶⁶ MvT, *Parl. Doc.* Senaat 1998-1999, nr. 1-1217/1, 5.

¹⁶⁷ Cf. supra.

¹⁶⁸ P. ARNOU, "Het moreel bestanddeel van het misdrijf: oude en nieuwe wegen door het moeras", *AJT* 1999-2000, 28-29.

¹⁶⁹ Cass. 24 juni 1957, *Arr. Cass.* 1957, 900; Cass. 8 april 2008; Gent 17 oktober 2002, www.projucit.be; Corr. Gent 3 mei 2004, *TMR* 2004, 725; Corr. Gent 3 januari 2005, *TMR* 2005, 301; Corr. Gent 5 april 2005, *TMR* 2005, 308; Arbrb. Oudenaarde 31 augustus 2001, *JTT* 2002, 507; P. ARNOU, "Het moreel bestanddeel van het misdrijf: oude en nieuwe wegen door het moeras", *AJT* 1999-2000, 30-31; S. VAN DYCK en V. FRANSSSEN, "Tien jaar strafrechtelijke verantwoordelijkheid voor rechtspersonen. (Deel 1)", *TRV* 2008, (599) nr. 62.

¹⁷⁰ Cf. supra.

¹⁷¹ Rechtbank Leeuwarden 23 december 1987, *NJ* 1988, 3464.

ziekenhuis werd bewezen doordat de rechtspersoon onvoldoende vorm en inhoud had gegeven aan zijn verantwoordelijkheid voor de kwaliteit en betrouwbaarheid van de in het ziekenhuis gebruikte apparatuur. In een andere zaak veroordeelde ook de rechtbank van Utrecht de gemeente Utrecht voor dood door schuld. Een brandweerman in opleiding was namelijk tijdens een duik oefening verdronken en de gemeente had er schuld aan wegens grote fouten in de organisatie voorbereiding en uitvoering van de oefening.

In dezelfde trant oordeelde de correctionele rechtbank in Tongeren.¹⁷² De rechters veroordeelden twee verzorgingsinstellingen omdat *“hun interne organisatie toelaat dat zonder voorafgaand extern deskundig advies kan afgeweken worden van duidelijke medische aanbevelingen”* en omdat de nodige interne procedure om een veiligheidsbedreigend probleem op te lossen ontbrak.

De gebrekkige interne organisatie of schuldige bedrijfsvoering kan daarenboven blijken uit het feit dat de rechtspersoon niet de juiste persoon heeft aangesteld om aan zijn wettelijke verplichtingen te voldoen, of dat hij daarop onvoldoende toezicht uitoefende of niet de nodige middelen ter beschikking gesteld heeft.¹⁷³ Zo werd in een arrest geoordeeld: *“De strafrechtelijke verantwoordelijkheid van een rechtspersoon veruitwendigt zich als een geheel eigen (organisatie- of beleids-) verantwoordelijkheid, die zich eventueel uitstrekt, enerzijds tot de juiste keuze van de natuurlijke persoon die wordt aangezocht of ‘aangesteld’ teneinde zijn/haar medewerking te verlenen en, anderzijds tot een toezichtsverplichting op de handelingen van deze natuurlijke persoon bij de concrete uitvoering van de opgedragen taken (norm conform gedrag van de rechtspersoon bewerkstelligen). Belangrijk hierbij is dat steeds de nodige middelen en bevoegdheden aan de natuurlijke persoon moeten worden toegekend opdat deze zijn taken naar behoren kan vervullen en concretiseren. Gebeurt dit niet, dan komt de verantwoordelijkheid van de rechtspersoon in het gedrag.”*¹⁷⁴ In een ander arrest veroordeelde het Gentse Hof van Beroep een eenmans-bvba wegens de verkeerde keuze van de oprichter van de vennootschap om ook zichzelf als zaakvoerder aan te stellen, daar hij van een vennootschap leiden onvoldoende kaas gegeten had.¹⁷⁵ Ook de Nederlandse rechtsleer gaat daarmee akkoord. Zo geven ze het voorbeeld dat de opzichter van een bedrijf een onbetrouwbaar afvalreinigingsbedrijf inschakelt om daar zelf voordeel uit te halen, terwijl de rechtspersoon de verwerking van het afval niet controleert. Op die manier wordt de schuld van de rechtspersoon eigenlijk vastgesteld aan de hand van het opzet van een of meer natuurlijke personen in combinatie met het gebrek aan controle. Ook de Belgische Van Bavel acht het mogelijk dat de rechtspersoon onachtzaamheid

¹⁷² Corr. Tongeren 16 november 2006, *T. Gez.* 2007-08, 146.

¹⁷³ Gent 30 mei 2002, *T. Strafr.* 2003, 127 ; Gent 18 september 2003, www.projucit.be; Gent 16 oktober 2003, www.projucit.be.

¹⁷⁴ Gent 18 september 2003, www.projucit.be.

¹⁷⁵ Gent 16 oktober 2003, www.projucit.be.

verweten wordt wegens het opzet van een natuurlijke persoon, maar in zijn voorbeeld wordt het gecombineerd met de aanstelling van de verkeerde persoon.¹⁷⁶ De schuld bestaat dan ook in Nederland in het ontbreken van een voldoende controlerende bedrijfsvoering.¹⁷⁷ Beiden lijken ons een toepassing van het versoepelde aanvaardingscriterium voor het functionele daderschap.

Een ander element om de schuldige bedrijfsvoering van de rechtspersoon vast te stellen, is het feit dat er op het niveau van het beleid van de vennootschap geen enkele maatregel werd genomen om de wetgeving na te leven of te doen naleven.¹⁷⁸ Is er dan echter niets mis met de organisatie van de rechtspersoon, dan wordt de rechtspersoon ook niet veroordeeld: *“uit de door het eerste beklagde neergelegde stukken blijkt overigens dat de exploitatievergunning uiteindelijk werd aangevraagd en verkregen hetgeen overduidelijk aantoonde dat er met de organisatie van het bedrijf niets mis was doch wel met de manier waarop de natuurlijke persoon zich van zijn taken heeft gekwetend.”*¹⁷⁹

In de Belgische rechtspraak zijn nog andere indicaties van een gebrekkige interne organisatie te vinden. Zo is er het herhaald of stelselmatig karakter van de misdrijven,¹⁸⁰ in zoverre niet besloten wordt tot het opzet van de rechtspersoon.¹⁸¹ Net zoals in Nederland spreekt men dan soms van een nalatige “bedrijfspsyche”.¹⁸² Daarnaast kan een gebrekkige communicatie tot dezelfde beslissing leiden. De Gentse correctionele rechtbank veroordeelde een chemisch bedrijf wegens twee incidentele emissies in strijd met de Vlarem II-regelgeving, door *“een totaal gebrek aan communicatie binnen het bedrijf, dit zowel tussen de verschillende werknemers van hetzelfde niveau, als tussen de*

¹⁷⁶ H. VAN BAVEL, “De rechtspersoon in ons schuldstrafrecht: over het moreel bestanddeel van het misdrijf in hoofde van de rechtspersoon” in F. VERBRUGGEN, R. VERSTRAETEN, D. VAN DAELE, en B. SPRIET (eds.), *Strafrecht als roeping. Liber amicorum Lieven Dupont*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2005, 139. Het gaat met name om een bewakingsagent die regelmatig nodeloos agressief reageert. Indien die zich schuldig maakt aan opzettelijke slagen en verwondingen, kan de rechtspersoon die hem tewerkstelt veroordeeld worden voor onopzettelijke slagen en verwondingen.

¹⁷⁷ F. VELLINGA-SCHOOTSTRA, J. VELLINGA en A. VAN STRIEN, “Het daderschap van de rechtspersoon” in J. VAN DER NEUT (ed.), *Daderschap en Deelneming*, Alphen aan den Rijn, Samsom H.D. Tjeenk Willink, 1988, (33) 43.

¹⁷⁸ Gent 18 september 2003, www.projucit.be.

¹⁷⁹ Corr. Brugge 20 mei 2003, www.projucit.be.

¹⁸⁰ Gent 17 oktober 2002, www.projucit.be.

¹⁸¹ Cf. supra.

¹⁸² H. VAN BAVEL, “De rechtspersoon in ons schuldstrafrecht: over het moreel bestanddeel van het misdrijf in hoofde van de rechtspersoon” in F. VERBRUGGEN, R. VERSTRAETEN, D. VAN DAELE en B. SPRIET (eds.), *Strafrecht als roeping. Liber amicorum Lieven Dupont*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2005, 133, hij baseert zich daarvoor op de parlementaire voorbereiding die poneert dat de rechtspersoon als een natuurlijke persoon kan worden gezien, met een eigen beleid, een handelswijze, een stijl, een traditie en in zeker zin ook gewoonten, zie Verslag namens de commissie over het wetsvoorstel tot invoering van de strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen, *Parl.Doc.* Senaat, 1998-99, nr. 1217/6, 41. Voor de Nederlandse rechtsleer, zie ondermeer J. DE HULLU, *Materieel Strafrecht, Over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlandse recht*, Deventer, Kluwer, 2006, 2.

verschillende échelons in de hiërarchie van het bedrijf".¹⁸³ Hetzelfde geldt voor een onvoldoende opleiding van het personeel. Aldus achtte de politierechtbank in Nijvel de NMBS strafbaar voor onopzettelijke doodslag omdat ze haar personeel onvoldoende opgeleid had om in te grijpen in een crisissituatie: *"En sa qualité de transporteur de personnes, il appartenait à la SNCB de prévoir des situations de catastrophe et de veiller à donner une formation suffisante à ses agents de manière à ce que ceux-ci puissent agir dans toutes les règles de l'art, avec méthode et de manière adéquate, la seule 'bonne volonté' (...) ne pouvant être suffisante pour des personnes auxquelles d'importantes responsabilités étaient confiées ! (...) Le tribunal retient que ce manque de formation pour permettre à des agents de réagir de manière adéquate à une situation de crise est établi à suffisance en raison du fait que, durant huit minutes, neuf personnes auxquelles des fonctions importantes étaient confiées, qui travaillent à plusieurs endroits différents et exercent des fonctions différentes, n'ont pas utilisé les moyens techniques dont elles disposaient chacune, n'ont pas pris les mesures adéquates pour permettre d'arrêter le train dont le conducteur avait franchi un signal en phase rouge, il ressort à suffisance que si chacune d'elles avait pris les mesures nécessaires, l'accident ne se serait pas produit. Le tribunal considère qu'il ne suffit pas d'édicter un règlement, qu'il ne suffit pas de le maintenir à jour, encore faut-il veiller à ce qu'il soit connu par les personnes auxquelles il est destiné, et que les différentes dispositions de celui-ci puissent être mises en pratique et surtout lors d'une situation de crise grave. Si aucune de ces neufs personnes n'a correctement réagi, comme aurait dû le faire toute personne ayant les mêmes fonctions, c'est parce qu'à aucun moment elles ne furent mises dans les conditions fictives pour prendre les dispositions nécessaires face à une situation de gravité mais qui en soit ne pouvait être considérée comme particulièrement exceptionnelle puisque la SNCB n'ignorait pas l'augmentation du franchissement de signaux en phase rouge, donc fermés.*"¹⁸⁴ Uit dat arrest blijkt opnieuw wat we al talloze malen herhaald hebben in deze bijdrage over de toerekening van het moreel element, namelijk dat de feitelijke omstandigheden primeren op wat formeel gedaan wordt. Het feit dat de NMBS een reglement uitgevaardigd had en up to date hield, volstond immers niet. Ze had bovendien haar personeel effectief een adequate opleiding moeten verschaffen.

De Belgische wetgever gaf naast een gebrekkige organisatie en onvoldoende veiligheidsmaatregelen als voorbeelden van indicaties van de onachtzaamheid van de rechtspersoon zelf, ook onredelijke budgettaire beperkingen als aanwijzing voor de schuld van de rechtspersoon.¹⁸⁵ Daaronder kunnen we verstaan dat een rechtspersoon bespaart op noodzakelijke investeringen en

¹⁸³ Corr. Gent 7 september 2004, *NjW* 2004, 1283.

¹⁸⁴ Pol. Nijvel 15 september 2004, *JLMB* 2004, 1407.

¹⁸⁵ MvT, *Parl.Doc.* Senaat 1998-1999, nr. 1-1217/1, 5.

daardoor een gevaarsituatie creëert of daardoor niet voldoet aan bepaalde regelgeving,¹⁸⁶ voor zover het niet als opzet wordt beschouwd.¹⁸⁷

Van die laatste elementen zijn niet onmiddellijk sporen terug te vinden in de Nederlandse rechtspraktijk, maar er zijn ook geen bronnen die aantonen dat het onmogelijk is om aan de hand van die omstandigheden de schuld van de rechtspersoon vast te stellen. Ze liggen tevens in lijn met de indicaties die wel gebruikt worden door de Nederlandse rechters, dus lijkt ons ook hier weinig tot geen verschil te zijn tussen België en Nederland.

3.2.3.4. Tussentijdse conclusie

Het is in beide landen makkelijker om de eigen onachtzaamheid of culpa van de rechtspersoon vast te stellen en er moet dus niet zo vaak teruggegrepen worden naar de geestesgesteldheid van natuurlijke personen. Toch hanteert men die methode in een aantal gevallen, in Nederland evenwel explicietter dan in België. In Nederland is er niettemin minder rechtspraak wegens het minder problematische karakter van de culpa in hoofde van de rechtspersoon. Bijgevolg zijn er minder casussen te vergelijken, maar de filosofie achter de Nederlandse strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen wijst op weinig verschillen met de talrijkere Belgische rechtspraak. De indicaties voor het eigen moreel element zijn met andere woorden gelijklopend. Zelfs waar op het eerste zicht verschillende visies lijken te bestaan, zien we wanneer we dieper ingaan op de rechtspraak, terug dezelfde toepassing.¹⁸⁸ Eigenlijk kan de rechtspraak zowel in Nederland als in België teruggebracht worden tot de regel dat wanneer het redelijk is te veronderstellen dat de rechtspersoon onachtzaam heeft gehandeld, het misdrijf dan ook toegerekend wordt aan de rechtspersoon.

4. NAAR EEN NIEUW CRITERIUM?

Wij menen dat we de aangehaalde feitelijke omstandigheden die leiden tot het vaststellen van het moreel element in hoofde van de rechtspersoon, zoals ondermeer de eigenlijke verantwoordelijkheden van een natuurlijke persoon, de aanstelling van een verkeerde persoon of het herhaald karakter van de misdrijven, allemaal kunnen herleiden tot één criterium, namelijk dat van de redelijkheid.¹⁸⁹ Het is immers zo dat op basis van de concrete situatie waarin

¹⁸⁶ S. VAN DYCK en V. FRANSSSEN, "Tien jaar strafrechtelijke verantwoordelijkheid voor rechtspersonen. (Deel 1)", *TRV* 2008, (599) nr. 65.

¹⁸⁷ Cf. *supra*.

¹⁸⁸ Zie het voorbeeld waar sprake was van een objectieve wijze van afleiding van het moreel element van de rechtspersoon uit de overtreding van wettelijke voorschriften, terwijl het eigenlijk neerkwam op een feitelijk vermoeden.

¹⁸⁹ Wij gaan hier niet meer over tot een opsomming van alle feitelijke omstandigheden. De lezer kan immers het gehele derde hoofdstuk over de toerekening van het moreel element beschouwen als een argumentatie ten voordele van het redelijkheids criterium.

het misdrijf plaatsvond, de rechtspersoon wordt geacht het moreel element vervuld te hebben. Wij willen dat herformuleren als volgt: wanneer het op basis van de concrete omstandigheden niet meer dan redelijk is dat de rechtspersoon gestraft wordt, wanneer elke normale, redelijke mens het in casu onrechtvaardig zou vinden dat de rechtspersoon vrijuit gaat, wanneer de rechtvaardige maatschappij in globo van mening is dat de rechtspersoon schuldig is aan het misdrijf, alle feitelijke elementen in acht genomen, is het moreel element toerekenbaar aan de rechtspersoon. Zoals gezegd aanvaarden enkele prominente rechtsgeleerden dat al in Nederland,¹⁹⁰ waarbij zij dankbaar beroep doen op het Zijpe-arrest en de maatschappelijk verkeerstoets uit het civiele recht. Als we alle Belgische rechtspraak bestuderen, bespeuren wij eigenlijk impliciet een redelijkheidsvoorwaarde voor de toerekening, met name in de steun op de feitelijke omstandigheden. Men kijkt immers steeds of het gezien de concrete situatie mogelijk (redelijk) is om het moreel element van de natuurlijke persoon aan de rechtspersoon toe te rekenen of om tot het moreel element van de rechtspersoon zelf te besluiten. Bovendien hebben we praktisch gezien vrijwel geen verschillen gedetecteerd tussen beide landen, dus lijkt het ons ook logisch dat de Nederlandse redelijke toerekening ook transposeerbaar is naar België als een mogelijke oplossing.

Die casuïstische benadering is zoals gezegd noodzakelijk om een objectieve, afgeleide strafrechtelijke aansprakelijkheid van de rechtspersoon te vermijden en aan de andere kant tevens niet te leiden tot straffeloosheid. Bijgevolg achten wij het onmogelijk een algemene regel te verwoorden om het moreel element in hoofde van de rechtspersoon te beoordelen, buiten die van een redelijke toerekening. Wij dagen de rechtsgeleerden die obstinaat weigeren een dergelijk “rechtsonzeker” criterium toe te laten in het strafrecht, tot twee zaken uit. Ten eerste mogen zij proberen een andere algemene norm te formuleren die de feitelijke omstandigheden omvat en zo enerzijds niet tot straffeloosheid van de rechtspersoon leidt en anderzijds geen objectieve aansprakelijkheid inhoudt. Juristen die de redelijkheidstoets niet aanvaarden wegens de rechtsonzekerheid die hij met zich meebrengt, kunnen er immers niet mee volstaan die norm af te schieten en geen in de plaats te stellen, daar de huidige casuïstische benadering de burger volgens ons niet meer zekerheid verschaft. Ten tweede vragen wij hen zich te wagen aan het bepalen van het verschil tussen de voorhanden zijnde rechtspraak aan de ene kant en het redelijkheidscriterium aan de andere kant – buiten het expliciete karakter van het laatste – in het bijzonder qua rechtszekerheid. In de huidige rechtspraak is immers zelden een probleem van rechtsonzekerheid terug te vinden, wanneer

¹⁹⁰ Cf. supra : J. DE HULLU, *Materieel Strafrecht, Over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, Deventer, Kluwer, 2006, 105; D. DE JONG en G. KNIGGE, *Het materiële strafrecht*, Deventer, Kluwer, 2003, 256; S. DE VALK, *Aansprakelijkheid van leidinggevend en naar privaatrechtelijke, strafrechtelijke en bestuursrechtelijke maatstaven*, s.l., s.n., 2009, 334; E. GRITTER, “De strafbaarheid van de rechtspersoon”, in Van der Leij 2007, 73-75; A. MULDER en D. DOORENBOS, *Schets van het economisch strafrecht*, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 2008, 42-43.

de normale en voorzichtige mensen in de samenleving de opinie delen dat de rechtspersoon opzettelijk of onachtzaam is, oordeelt een rechter immers nagenoeg nooit in contraire zin. Het probleem stelt zich daarentegen wel bij de motivering van de veroordeling van een rechtspersoon. Ofwel motiveren de rechters amper hun beslissing, ofwel doen ze dat op een onduidelijke of onsamenhangende manier, beiden om toch maar niet met zoveel woorden te vonnissen dat het door de feitelijke omstandigheden niet meer dan redelijk is de rechtspersoon te bestraffen. Indien men daarentegen uitdrukkelijk de redelijkheidsvoorwaarde aanvaard, zal de rechtspraak zich toeleggen op het motiveren waarom het redelijk is, in plaats van het zoeken naar manieren om het redelijk karakter van de veroordeling niet expressis verbis te moeten opnemen.

De norm van de redelijke toerekening kan dan naar analogie met Nederland ingevuld worden aan de hand van de civielrechtelijke criteria.¹⁹¹ Enerzijds kunnen we voor de daden van leidinggevendens beroep doen op art. 258 en 526 W. Venn.¹⁹² Die artikelen bepalen immers dat de handelingen van de vertegenwoordigende natuurlijke personen of organen de vennootschap verbinden, zelfs indien die handelingen buiten haar doel liggen, tenzij zij bewijst dat de derde daarvan op de hoogte was of er, gezien de omstandigheden, niet onkundig van kon zijn, waarvan de bekendmaking van de statuten alleen geen voldoende bewijs vormt. In lijn daarmee zijn onrechtmatige daden begaan door die vertegenwoordigende organen in de uitoefening van hun mandaat rechtstreeks toerekenbaar aan de rechtspersoon op basis van art. 1382 BW, voor die personen moet de rechter met andere woorden geen beroep doen op art. 1384 BW.¹⁹³ Sommige rechterlijke uitspraken en gezaghebbende rechtsgeleerden gebruiken de schijntheorie om de strenge voorwaarde volgens dewelke de fout moet begaan zijn in de uitoefening van hun mandaat te versoepelen. Zo menen die juristen dat het volstaat dat het orgaan schijnbaar, volgens de opinie van de voorzichtige en redelijke mens, binnen zijn mandaat gehandeld heeft.¹⁹⁴ Hoewel niet iedereen de bovenstaande visie deelt,¹⁹⁵ lijkt het ons mogelijk dat de rechtspersoon op dezelfde manier het moreel element van de leidinggevende instanties toegerekend wordt wanneer een derde niet op de hoogte is dat de daden niet in naam van de rechtspersoon zijn, wanneer die redelijkerwijze verwacht dat de

¹⁹¹ Aangezien deze bijdrage over de strafrechtelijke aansprakelijkheid behandelt, zullen we niet overgaan tot een diepgaande studie van de civielrechtelijke criteria. We beperken ons tot de elementaire kenmerken van het burgerlijke recht die transposeerbaar zijn naar het strafrecht.

¹⁹² Wet 7 mei 1999 Wetboek van Vennootschappen, BS 6 augustus 1999.

¹⁹³ H. VANDENDRIESSCHE, "Bevoegdheidsdelegatie door het bestuursorgaan van de N.V. en de B.V.B.A.", *Not.Fisc.M.* 2002, (223) 225.

¹⁹⁴ Zie ondermeer Cass. 29 mei 1947, *Pas.* 1947, I, 216; Cass. 19 december 1991, *RW* 1992-93, 397; B. TILLEMANS, *L'administrateur des sociétés*, Brugge, Die Keure, 2005, 539; J. VANANROYE, "Toerekening aan rechtspersonen en andere organisaties", *TPR* 2004, (753) 768; W. Van Gerven m.m.v. S. Covemaeker, *Verbintenissenrecht*, Leuven, Acco, 2006, 374.

¹⁹⁵ L. CORNELIS, *Beginselen van het Belgische buitencontractuele aansprakelijkheidsrecht. Deel 1: De onrechtmatige daad*, Antwerpen, Maklu, 1989, 435; J. RONSE, *Algemeen deel van het vennootschapsrecht*, Leuven, Acco, 1975, 432.

natuurlijke persoon optreedt als de rechtspersoon, rekening houdend met de concrete situatie. Zoals we hierna behandelen, is het duidelijk dat Cassatie de vertrouwensleer al binnengeleid heeft in het strafrecht, zodat het Hof het rechtmatig vertrouwen van redelijke derden ook strafrechtelijk reeds relevant acht.

Voor gedragingen van lagere functionarissen anderzijds kan alleen de vertrouwensleer met als toepassing de schijnvertegenwoordiging nuttig zijn. Opdat een schijnvertegenwoordigde gebonden is door de daden van de schijnlasthebber, moet aan vier voorwaarden voldaan zijn.¹⁹⁶ Ten eerste is er de vereiste van een schijntoestand, namelijk dat de schijnbare vertegenwoordigingsmacht van de schijnlasthebber niet overeenstemt met de werkelijkheid. Ten tweede moet de derde te goeder trouw zijn. Ten derde is er noodzakelijkerwijze schade. Ten vierde moet de schijn toerekenbaar zijn aan de schijnlastgever, waarvoor sinds twintig jaar geen foutvereiste meer geldt.¹⁹⁷ Over die voorwaarde van foutloze toerekenbaarheid is al veel inkt gevloeid, maar globaal gezien stellen rechters vrij vlug de toerekenbaarheid vast.¹⁹⁸ Net zoals in Nederland komt het er binnen de schijnvertegenwoordiging op neer dat de rechtspersoon gebonden is als een normaal zorgvuldige en redelijke persoon daarop vertrouwt, met de toevoeging dat de schijn toerekenbaar moet zijn aan de rechtspersoon. Zoals vroeger discussie gevoerd werd over de toepasselijkheid van de schijnvertegenwoordiging bij onrechtmatige daad,¹⁹⁹ betogen wij nu dat de feitelijke omstandigheden waarmee rechters rekening houden bij de toerekening van het moreel element, wezenlijk een toepassing is van de schijnleer en schijnvertegenwoordiging bijgevolg ook toepasbaar is in het strafrecht.

Bij rechtshandelingen worden immers ter wille van de billijkheid en van de rechtszekerheid sommige handelingen die buiten de bevoegdheid van de vertegenwoordiger vallen, toch aan de vertegenwoordigde toegerekend. Om dezelfde redenen moet de derde te goeder trouw erop kunnen rekenen dat de nadelige gevolgen van onrechtmatige daden van de vertegenwoordigde in

¹⁹⁶ M. ERNOTTE, « L'application de la théorie du mandat apparent en matière de représentation des sociétés », *JDSC* 2008 (131) 132 ; A. FORIERS, noot onder Cass. 20 januari 2000, *TBH* 2000, (485) 487 ; F. PARRÉIN, « Het schijnmandaat : de toerekenbaarheid van de schijn aan de schijnlastgever », *TRV* 2007, (391) 392 ; I. SAMOY, *Middellijke vertegenwoordiging*, Leuven, 2005, 61 ; S. STUNS en I. SAMOY, "La confiance légitime et droit des obligations" in S. STUNS en P. WÉRY (eds.), *De bronnen van niet-contractuele verbintenissen*, Brugge, Die Keure, 2007, (47) 64 ; B. TILLEMANS, *Lastgeving*, Deurne, E. Story-Scientia, 1997, 233 ; W. VAN GERVEN, *1 Algemeen Deel*, Deurne, E. Story-Scientia, 1987, 229.

¹⁹⁷ Cass. 20 juni 1988, *Arr. Cass.* 1987-88, 1365.

¹⁹⁸ Zo is de schijn toerekenbaar wanneer de schijnvertegenwoordiger origineel briefpapier van de onderneming te zijner beschikking heeft, of de derde in de gebouwen van de onderneming kan ontvangen.

¹⁹⁹ Men beperkt lastgeving immers tot het stellen van rechtshandelingen, zodat het begaan van een onrechtmatige daad, wat geen rechtshandeling is, ook niet onder schijnlastgeving te brengen was. Dat is nu echter weerlegd, zodat bij het plegen van misdrijven dat argument ook niet meer naar voren geschoven kan worden.

verband met zijn bevoegdheid, waaruit de vertegenwoordigde rechtstreeks voordeel trekt, verhaalbaar zijn op die laatste.²⁰⁰ Wij zijn van oordeel dat die motieven van rechtvaardigheid en rechtszekerheid ook spelen in het strafrecht. De maatschappij in haar geheel erop moet er immers op kunnen vertrouwen dat het moreel element van een natuurlijke persoon dat volgens elke redelijke persoon toegerekend kan worden aan de rechtspersoon, ook daadwerkelijk wordt toegerekend. Daarbovenop oordeelde reeds het Hof van Cassatie in een arrest van 20 januari 2000 het volgende:²⁰¹ “*Overwegende dat een persoon ten aanzien van een derde kan verbonden zijn voor daden gesteld door iemand die, wat die daden betreft, de schijn wekt de lasthebber te zijn van die persoon, in zoverre die schijn aan laatstgenoemde kan worden toegerekend; Dat de gehoudenheid van de schijnlastgever niet wordt beïnvloed door het feit dat die schijnlasthebber in de uitvoering van de naar de schijn bestaande opdracht onrechtmatig optreedt, ook al maakt dit onrechtmatig optreden een misdrijf uit; (...)*”. Cassatie oordeelde met andere woorden dat een schijnvertegenwoordigde kan gebonden zijn door misdrijven begaan door zijn schijnlasthebber,²⁰² dat de slachtoffers van het misdrijf zich kunnen richten naar de rechtspersoon. Het Hof van Cassatie aanvaardt dus op zijn minst dat een rechtspersoon verantwoordelijk kan zijn voor de burgerlijke gevolgen van een misdrijf dat volgens een redelijke persoon te goeder trouw in de schoot van de rechtspersoon heeft plaatsgevonden, op voorwaarde dat de schijn toerekenbaar is aan de rechtspersoon. De stap naar de toerekening van niet alleen de burgerlijke gevolgen ervan, maar ook van het misdrijf in zijn geheel, inclusief het moreel element, lijkt ons vlug gezet, nu Cassatie de vertrouwensleer als “rechtsonzeker criterium” al in het strafrecht heeft geïntroduceerd. Bijgevolg lijkt het ons niet meer dan redelijk dat het moreel element van een natuurlijke persoon toegerekend wordt aan de rechtspersoon indien de casuïstische, concrete situatie waarmee de strafrechtspraak stevast rekening houdt, inhoudt dat iedere redelijke mens het opzet of de onachtzaamheid van de natuurlijke persoon als de geestesgesteldheid van de rechtspersoon beschouwt. Dat is des te rechtvaardiger daar de materiële toerekeningscriteria, die uitdrukkelijk in de wet opgenomen zijn, de mogelijkheden van strafbaarstelling van de rechtspersoon reeds in grote mate beperken²⁰³ en tot gevolg hebben dat een rechtspersoon slechts strafbaar is voor misdrijven die hem toch een of ander voordeel toebrengen.

²⁰⁰ W. VAN GERVEN, *I Algemeen Deel*, Deurne, E.Story-Scientia, 1987, 503.

²⁰¹ Cass. 20 januari 2000.

²⁰² A. FORIERS, noot onder Cass. 20 januari 2000, *TBH* 2000, (485) 491; S. STIJNS en I. CLAEYS, “Het algemeen regime van de verbintenis”, in S. STIJNS, H. VANDENBERGHE, I. CLAEYS, J. HERBOTS, S. COVEMAEKER en THEMIS. *SCHOOL VOOR POSTACADEMISCHE VORMING, Verbintissenrecht*, Brugge, Die Keure, 2001, (5) 20.

²⁰³ Toringa beargumenteerde op gelijkaardige wijze dat de uitbreiding van de kring van natuurlijke personen die de strafrechtelijke aansprakelijkheid van de rechtspersoon in het gedrang kunnen brengen, tot alle feitelijk relevante personen, niet zo revolutionair is, daar de ijzerdraadcriteria het materiële daderschap al beperken. Zie R. TORRINGA, *Strafbaarheid van rechtspersonen*, Arnhem, Gouda Quint B.V., 102.

De vaststelling van het moreel element van de rechtspersoon zelf, zonder terugkoppeling naar de geestesgesteldheid van de natuurlijke personen, kunnen we dan op gelijkaardige manier vaststellen, namelijk door te kijken of iedere redelijke mens het opzet of de onachtzaamheid aanwezig acht in hoofde van de rechtspersoon, door de vertrouwensleer dus toe te passen. De feitelijke omstandigheden zijn in dat geval immers minstens even belangrijk, eventueel zelfs belangrijker daar er formeel meestal helemaal niets te vinden is, want de rechtspersoon zal zelden uitdrukkelijk beslist hebben tot het misdrijf en nalaten is al helemaal casuïstisch, waar we bij de toerekeningsconstructie vaak toch nog beroep kunnen doen op de formele bevoegdheden van de natuurlijke persoon, in samenhang met de feitelijke omstandigheden. De vertrouwensleer kunnen we dus des te meer gebruiken. De schijnvertegenwoordiging als een van de toepassingen van de vertrouwensleer op zich echter niet, daar het opzet of de onachtzaamheid van een natuurlijke persoon niet determinerend is en er dus van een schijn dat het moreel element van de natuurlijke persoon het moreel element van de rechtspersoon vertegenwoordigt, geen sprake is.

5. ALGEMEEN BESLUIT

We hebben reeds in de tussenconclusies besloten dat er in de praktijk weinig tot geen verschillen zijn tussen de Belgische en Nederlandse beoordeling van het moreel element bij rechtspersonen, nu het in de Belgische praxis onmogelijk is zich aan de oorspronkelijke doctrine te houden. De Belgische weerstand tegen de toerekening van het opzet of de onachtzaamheid van natuurlijke personen aan een rechtspersoon is immers zowel door middel van theoretische overwegingen als door een onderzoek van de rechtspraak weerlegd, wat echter niet problematisch is. Bij die toerekeningsconstructie primeren in beide landen de feitelijke omstandigheden boven de orgaantheorie. Bovendien aanvaardt de Belgische rechtsleer nu ook de in Nederland reeds lang erkende bijeenharking van het moreel element van verschillende natuurlijke personen. Daarnaast hanteert de Belgische wetgever en in navolging daarvan de rechtspraak, op impliciete wijze het aanvaardingscriterium uit het Nederlandse IJzerdraadarrest, dat in vele gevallen onlosmakelijk verbonden is met het al dan niet voorwaardelijk opzet. Ook onachtzaamheid leidt tot uiterst schaarse verschillen. In beide landen brengt die schuldvorm in de eerste plaats al veel minder problemen met zich mee dan opzet, aangezien culpa beter toe te snijden is op rechtspersonen. Een van de weinige verschillen is wel dat er weinig bronnen te vinden zijn in Nederland over de culpa, wegens het probleemloos karakter ervan, terwijl in België de rechtspraak uitgebreider is, daar de wet voor de meeste misdrijven begaan door de Belgische rechtspersonen slechts onachtzaamheid vereist. Wanneer wel Nederlandse bronnen te vinden zijn, doen die in tegenstelling tot de Belgische rechters die meestal slechts op impliciete wijze de onachtzaamheid van natuurlijke personen toerekenen aan een rechtspersoon, wel met zoveel woorden beroep op de geestesgesteldheid van de natuurlijke

personen. Wanneer de methoden om allebei de schuldvormen vast te stellen als het eigen moreel element van de rechtspersoon verschillen tussen de landen, is dat zelden meer dan qua verwoording. De feitelijke omstandigheden waarop de Belgische rechtspraak beroep doet, lijken ons, hoewel we ze niet met zoveel woorden terugvinden in de Nederlandse rechtspraak wegens het kleiner aantal bronnen, in lijn met de algemene Nederlandse filosofie achter de beoordeling van het moreel element bij rechtspersonen. Zodoende is op dat vlak eveneens geen onderscheid tussen beide landen. Uit de vergelijking konden wij concluderen dat wegens het hoogst gelijklopend karakter van het recht in beide landen, oplossingen uitgewerkt voor Nederlandse problemen, eveneens dienstig kunnen zijn in het Belgische recht. Daarom leek de redelijke toerekening in het Nederlandse recht een rechtvaardige manier om ook in België het moreel element bij de rechtspersoon te beoordelen. Overgezet naar het Belgische recht worden rechtspersonen strafbaar gesteld indien elke normale, redelijke persoon of de samenleving in haar geheel vanwege de feitelijke omstandigheden van oordeel is dat de rechtspersoon zelf opzettelijk of onachtzaam gehandeld heeft. Revolutionair is die gedachte niet, daar de Belgische rechtspraak onzes inziens dat criterium al op impliciete manier toepast en het Hof van Cassatie de vertrouwensleer al geïntroduceerd heeft in het strafrecht. Bovendien achten wij geen enkele andere algemene regel in staat zo consequent aan de rechtvaardigheidseisen, zowel die van de maatschappij als die van de beschuldigde rechtspersoon, te voldoen als het redelijkheidscriterium.